

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI



ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

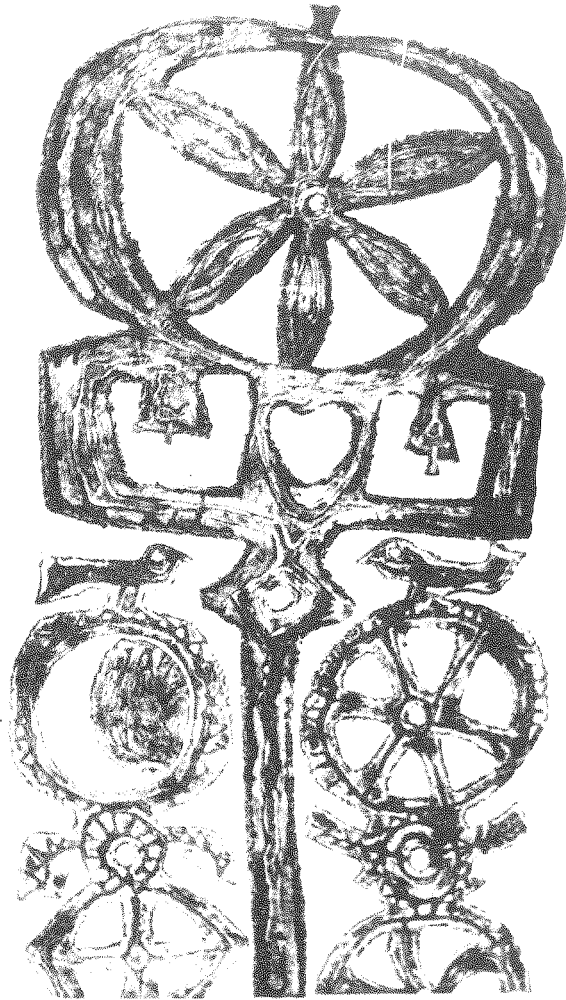


UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai



Vilnius Mintis 1999



ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ PRŪSIJOJE ISTORIJA

1. Susidomėjimas seniausia prūsų praeitimi

Prūsų archeologijos paminklai tiriami jau labai seniai. Jais buvo susidomėta Renesanso epochoje XV-XVII a. Klasikinis Europos Renesanso židinys atsirado Italijoje. Šis judėjimas susiformavo neigiant viduramžiškos kultūros dogmatinio mąstymo principus ir iškeliant antikos kultūrą. Atsigręžus į antiką, atsivėrė tarsi naujas pasaulis. Iš užmaršties buvo prikelta seniausioji tautų istorija. Besidomėdami antikos ir pagonybės istorija Europos istorikai ir humanistai atrado seniausius Europos pagonis - baltus. Susidomėjimas prūsų ir lietuvių istorija buvo didžiulis. Vienas pirmųjų prūsų istoriją pradėjo propaguoti Enėjas Silvijus Piccolominis, parašęs knygą „*De Pruthenorum origine*“ („Apie prūsų kilmę“), kuri atspausdinta 1470 m. Kelne. Galime įsivaizduoti, kokį poveikį turėjo palikti knyga, kadangi 1458-1464 m. E.S.Piccolomini tapo popiežiumi Pijumi II.

1518 m. buvo išspausdinta gydytojo, istorinių veikalų autoriaus Erazmo Stellos Libnothanaus lotynų kalba knyga iš prūsų istorijos „*De Borussiae antiquitatibus libri duo*“ („Dvi knygos apie Prūsijos senovę“). Erazmas Stella (Ryškieji žvaigždė) yra lotyniškas vokiečio Johanno Stulerio (1450?-1521) slapyvardis. Nuo 1501 iki 1507 metų viešėdamas Vokiečių ordino didžiojo magistro Friedricho dvare, daug bendravo su Pomeranijos (Pamario) vyskupu Hiobu. Iš jo E.Stella išgirdo daug pasakojimų apie pagoniškąją prūsų praeitį; savo darbe pirmą kartą paminėjo legendinį VI a. prūsų karalių Videvutį.

Domėjimasis prūsų senove padidėjo, kai Vokietijoje kilo ju-

Erlautertes
Preußen

Oder

Auserlesene Anmerkungen/
 über verschiedene, zur Preussischen
 Kirchen-Civil-und Gelehrten Historie
 gehörige besondere Dinge,
 Voraus die bisherigen Historien-
 Schreiber theils ergänzet,
 theils verbessert.

Auch viele unbekante Historische
 Wahrheiten ans Licht gebracht werden.
 Aus alten Urkunden/ und meist ge-
 schriebenen Nachrichten gesammlet
 und herausgegeben

von

Einigen Liebhabern der Ge-
 schichte des Vaterlandes.

Fünftes Stück.

Königsberg ANNO 1723.

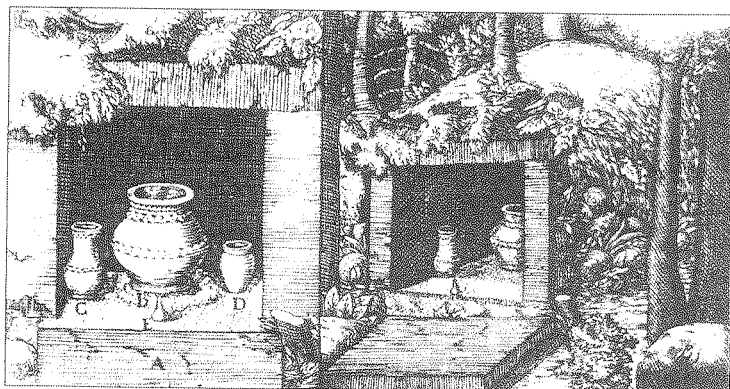
Zu finden bey seel. Martin Hallerwolds Erben.

1 pav. Leidinio "Erlautertes Preussen" su pirmaisiais archeologiniais
 straipsniais titulinis lapas

dėjimas už religijos atsinaujinimą - Reformacija (1517 m.). Ypač svarbus buvo 1524-1525 m. Prūsijos valstiečių ir miestiečių karas, dėl kurio žlugo Vokiečių ordino valstybė. 1525 m. vietoj jos buvo įkurta pasaulietinė Prūsijos kunigaikštystė. Tai atsispindėjo Prūsijos metraštininkystėje. XVI a. viduryje buvo nusikratyta bažnyčios globos, ir kronikas pradėjo rašyti pasauliečiai: pirkliai, gydytojai, raštininkai. Žymesnės: Simono Grunau (1529), Bartolomėjaus Wartzmanno (Varcmano; 1543), Georgo Mehlmanno (Melmano; 1548), Joanes Henemann (1557), Luko Davido (1573).

Jaunoje Prūsijos kunigaikštystėje ir kaimyniniuose kraštuose tapo garbės reikalu tirti dar gyvas vietos tradicijas. Geriausi to meto protai – Jonas ir Jeronimas Maletius (1563), Motiejus Strijkowskis (1582), Janas Lasicius (1615) ir daugelis kitų mokslo vyrų savo veikalus skyrė dar gyvų prūsų dvasinės kultūros likučiams aprašyti. Apibendrinančio pobūdžio veikalais, nagrinėjančiais ir Prūsijos istoriją iki XIII amžiaus, tapo Motiejus Pretorijaus (1703), Liudviko Bačkos (1792-1794), Johano Voigto (1827-1839) knygos. Jose ypač daug duomenų apie prūsų tikėjimą, gyvenimo būdą, pateikta vietovardžių ir asmenvardžių. Visa tai skatino susidomėti ir pačiais prūsų genčių paminklais: piliakalniais, senienomis, kulto vietomis. Vėlesni istorikai stengėsi lokalizuoti kronikose minimas vietas. Archeologijos paminklais ir atsitiktinai randamais dirbiniais domėjosi, savo veikaluose pateikė informacijos apie piliakalnius, gyvenvietes, laidojimo papročius Kasparas Hennenbergeris, Kristoforas Hartknochas ir kt.

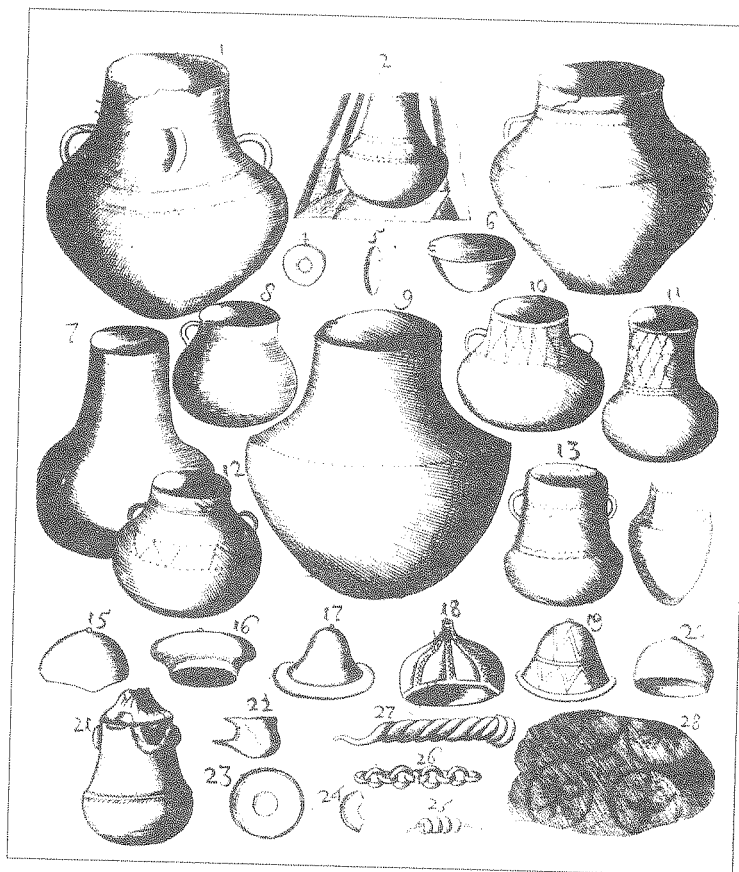
Jau XVII a. pradėti skelbti rašytiniai šaltiniai. Tarp jų - Petro Dusburgiečio "Prūsijos žemės kronika" (1679 m.), Luko Davido (1812) ir Simono Grunau (1876-1896) "Prūsijos kronikos", įvairūs dokumentų rinkiniai: "Scriptores rerum poloniarum-prussicarum" (1753) ir "Scriptores rerum prussicarum" (1861-1866). Neretai metraščių žinios paremtos žodine tradici-



2 pav. Pirmojo tyrinėto archeologinio paminklo Stablaukių (vok. Stablack) pilkapių vaizdas.

ja ir atspindėtos Luko Davido ir Simono Grunau kronikose. Buvo panaudota ir etnografinė medžiaga.

Tuo metu pradėti kaupti atsitiktiniai archeologijos radiniai. XVIII a. pradžioje Prūsijoje jau turėta archeologinių senienų rinkinių, kurie buvo kaupiami „kurijozų“, „įdomybių“ kabinetuose ar „kunstkamerose“. XVIII a. pradžioje parašyti ir pirmieji straipsniai archeologine tematika, spausdinami leidinyje „Erlauntertes Preussen“ („Prūsijos paaiškinimai“). 1723 m. išspausdintas Christiano Reimerio straipsnis apie 1703 m. spalio 15 d. **Stablaukių** (vok. Stablack, rus. —) pilkapių kasinėjimus prie **Prūsų Ylavos** (vok. Preussisch Eylau, rus. Bagrationovsk). Tai pačios seniausios žinios apie tyrinėtą archeologijos paminklą ne tik Prūsijoje, bet, matyt, visame Baltijos rytiniame regione. Ch.Reimeris, remdamasis Christiano Friedricho Reucho (Roicho) duomenimis, nurodo, kad pilkapyje rasta iš akmenų sukrauta dėžė, kurioje buvo sudėti moliniai puodai ir stiklinis indelis. Straipsnyje pateiktas šio pilkapių kasinėjimų piešinys. Tų pačių metų straipsnyje „*Trumpas išvardinimas karūnų, žiedų ir kitų Prūsijos se-*



3 pav. Pirmosios archeologinių radinių iliustracijos

nienų, kurios kartais yra randamos kapuose“ profesorius Johann Jacob Rohde (Rodė) aprašo „kurijozų“ kabinete saugomus archeologinius radinius. Straipsnis taip pat iliustruotas. Kitame J.J.Rohdes straipsnyje aprašyti 1722-1723 m. **Breitensteino** (vėliau vok. Kraupischken, rus. Uljanovo) pilkapių kasinėjimai. Juos kasinėjo leitenantas Gesleris. Nors šie straipsniai turi daugiau bibliografinę

vertę, tačiau jie iliustruoti, aprašyta pilkapių situacija, kasinėjimų eiga, paminėti surasti radiniai, kapų įranga, ko neretai pasigendame vėlesniuose straipsniuose. 1746 m. buvo tirtas **Rogėnų** (vok. Rogehnen, rus. —) kapinynas. XVIII a. viduryje pradėti archeologiniai kasinėjimai buvo nutrūkę, matyt, dėl Septynerių metų karo (1756-1763) su Rusija. Trumpų žinučių apie naujus radinius aptinkame tik XVIII a. pabaigoje.

2. Draugijų įkūrimas ir mėgėjiškas laikotarpis

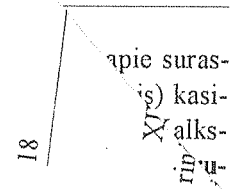
XVIII amžiaus pabaigoje - XIX amžiaus pradžioje prūsų senienomis pradėjo domėtis visuomeninės ir valstybinės įstaigos, archeologijos paminklų tyrimais - tuo metu besikuriančios mokslo draugijos. 1790 m. buvo įkurta "*Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*" ("Gamtos-ekonomikos draugija Karaliaučiuje"). Pavadinimą, matyt, galėtume išsiversti ir kaip "Gamtos ir tikslųjų mokslų draugija". Iš pradžių jos veikla apėmė visas tuo metu įmanomas mokslo šakas. Tai Mokslų akademijos pradininkė. Apie savo veiklą informuodavo įvairiuose leidiniuose. 1829-1845 m. dažniau rašydavo į "*Preussische Provinzial-Blätter*" ("Prūsijos provincijos laikraštis"), o 1860 m. pradėjo leisti periodinį mokslinį straipsnių rinkinį "*Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*" ("Gamtos-ekonomikos draugijos Karaliaučiuje raštai"). Leidinys ėjo iki pat II pasaulinio karo (iki 1941 metų 72 tomai). Vienas draugijos tikslų buvo tirti senąją Prūsijos istoriją, rinkti archeologinius radinius ir kaupti duomenis apie archeologijos paminklus. Tačiau didžiausią dėmesį draugija skyrė gamtos tyrimams. Apie šios draugijos veiklą archeologijos srityje iki 1860 m. nedaug težinome. Tai buvo pavieniai, atsitiktiniai tyrimai. 1807 m. tirtas **Kirpėnų** (vok. Kirpehnen, rus. Povarovka) kapinynas, 1831 m. **Rantavos-Naujųjų Kuršių** (vok. Rantau-Neukuhren, rus. Zaostrovje-Pionerskij) pilkapynas Semboje.

Susidomėti senąja prūsų istorija 9 tomų Johano Voigto (Foigto) "jos tomas skirtas, remiantis archeologijos prūsų praeičiai. Tyrinėtojų dėmesį viršiuje matomi archeologijos paminklai.

1826-1828 m., vykdant senosios Prūsijos kartografavimo darbais, pirmą kartą buvo surinkti duomenys apie jos teritorijoje esančius piliakalnius ir kitus karinius įtvirtinimus. Šiuos darbus atliko leitenantas Johanas Michaelis Guise (Gvizė). Nors jo sąrašas ir planai paskelbti nebuvo, tačiau iki pat II pasaulinio karo tai buvo vienas iš svarbiausių šaltinių apie Prūsijos piliakalnius. Kartoteka su planais iki 1944 m. buvo saugota "Prussia" muziejaus archyve.

Susidomėjimui prūsų istorija kasmet plečiantis, imta specializuotis. 1844 m. buvo įkurta "*Altertumsgesellschaft Prussia*" ("Prūsijos senovės draugija", toliau – "Prussia"). Jos svarbiausias uždavinys: krašto praeities tyrimas, archeologiniai kasinėjimai ir seniųjų rinkimas bei propagavimas. Didelę paramą besikuriančiai "Prussia" draugijai suteikė "Gamtos-ekonomikos draugija", 1845 m. perleidusi visus turėtus archeologinius rinkinius. Jie tapo prie draugijos įkurto "Prussia" muziejaus pagrindu. Bet ir "Gamtos-ekonomikos draugija" savo archeologinės veiklos nenutraukė. Taip vienu metu Karaliaučiuje veikė dvi su archeologija susijusios draugijos.

"Prussia" draugija iš karto išplėtojo leidybinę veiklą. Pradžioje pradėti leisti žurnalai "*Preussische Volksbuch*", "*Prussia*" ir "*Beitrage zur Kunde Preussens*". 1846-1864 m. buvo spausdinamas "*Neue preussische Provinzial-Blätter*" ("Naujasis Prūsijos provincijos laikraštis"). Jame yra informacijos apie draugijos veiklą, jos narių susirinkimus, žinučių apie archeologinius kasinėjimus, naujus rinkinius. 1847 m. "Prussia" draugijoje buvo 27 nariai.



vertę, tačiau jie iliustruoti, aprašyta pilkapių situacija, kasinėjimų eiga, paminėti surasti radiniai, kapų įranga, ko neretai pasigendame vėlesniuose straipsniuose. 1746 m. buvo tirtas **Rogėnų** (vok. Rogehnen, rus. —) kapinynas. XVIII a. viduryje pradėti archeologiniai kasinėjimai buvo nutrūkę, matyt, dėl Septynerių metų karo (1756-1763) su Rusija. Trumpų žinučių apie naujus radinius aptinkame tik XVIII a. pabaigoje.

2. Draugijų įkūrimas ir mėgėjiškas laikotarpis

XVIII amžiaus pabaigoje - XIX amžiaus pradžioje prūsų senienomis pradėjo domėtis visuomeninės ir valstybinės įstaigos, archeologijos paminklų tyrimais - tuo metu besikuriančios mokslo draugijos. 1790 m. buvo įkurta "*Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*" ("Gamtos-ekonomikos draugija Karaliaučiuje"). Pavadinimą, matyt, galėtume išsiversti ir kaip "Gamtos ir tikslųjų mokslų draugija". Iš pradžių jos veikla apėmė visas tuo metu įmanomas mokslo šakas. Tai Mokslų akademijos pradininkė. Apie savo veiklą informuodavo įvairiuose leidiniuose. 1829-1845 m. dažniau rašydavo į "*Preussische Provinzial-Blätter*" ("Prūsijos provincijos laikraštis"), o 1860 m. pradėjo leisti periodinį mokslinį straipsnių rinkinį "*Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg*" ("Gamtos-ekonomikos draugijos Karaliaučiuje raštai"). Leidinys ėjo iki pat II pasaulinio karo (iki 1941 metų 72 tomai). Vienas draugijos tikslų buvo tirti senąją Prūsijos istoriją, rinkti archeologinius radinius ir kaupiti duomenis apie archeologijos paminklus. Tačiau didžiausią dėmesį draugija skyrė gamtos tyrimams. Apie šios draugijos veiklą archeologijos srityje iki 1860 m. nedaug težinome. Tai buvo pavieniai, atsitiktiniai tyrimai. 1807 m. tirtas **Kirpėnų** (vok. Kirpehnen, rus. Povarovka) kapinynas, 1831 m. **Rantavos-Naujųjų Kuršių** (vok. Rantau-Neukuhren, rus. Zaostrovje-Pionerskij) pilkapynas Semboje.

Susidomėti senąja prūsų istorija paskatino 1827 m. išleista 9 tomų Johano Voigto (Foigto) "*Prūsijos istorija*", 1-sis istorijos tomas skirtas, remiantis archeologijos duomenimis, pagonišku prūsų praeičiai. Tyrinėtojų dėmesį pirmiausia patraukė žemės paviršiuje matomi archeologijos paminklai – piliakalniai ir pilkapiai.

1826-1828 m., vykdant senosios Prūsijos kartografavimo darbus, pirmą kartą buvo surinkti duomenys apie jos teritorijoje esančius piliakalnius ir kitus karinius įtvirtinimus. Šiuos darbus atliko leitenantas Johanas Michaelis Guise (Gvizė). Nors jo sąrašas ir planai paskelbti nebuvo, tačiau iki pat II pasaulinio karo tai buvo vienas iš svarbiausių šaltinių apie Prūsijos piliakalnius. Kartoteka su planais iki 1944 m. buvo saugota "*Prussia*" muziejaus archyve.

Susidomėjimui prūsų istorija kasmet plečiantis, imta specializuotis. 1844 m. buvo įkurta "*Altertumsgesellschaft Prussia*" ("Prūsijos senovės draugija", toliau – "*Prussia*"). Jos svarbiausias uždavinys: krašto praeities tyrimas, archeologiniai kasinėjimai ir senienu rinkimas bei propagavimas. Didelę paramą besikuriančiai "*Prussia*" draugijai suteikė "Gamtos-ekonomikos draugija", 1845 m. perleidusi visus turėtus archeologinius rinkinius. Jie tapo prie draugijos įkurto "*Prussia*" muziejaus pagrindu. Bet ir "Gamtos-ekonomikos draugija" savo archeologinės veiklos nenutraukė. Taip vienu metu Karaliaučiuje veikė dvi su archeologija susijusios draugijos.

"*Prussia*" draugija iš karto išplėtojo leidybinę veiklą. Pradžioje pradėti leisti žurnalai "*Preussische Volksbuch*", "*Prussia*" ir "*Beitrage zur Kunde Preussens*". 1846-1864 m. buvo spausdinamas "*Neue preussische Provinzial-Blätter*" ("Naujasis Prūsijos provincijos laikraštis"). Jame yra informacijos apie draugijos veiklą, jos narių susirinkimus, žinučių apie archeologinius kasinėjimus, naujus rinkinius. 1847 m. "*Prussia*" draugijoje buvo 27 nariai.

3. Duomenų kaupimo laikotarpis

XIX a. 6-8 dešimtmetyje labai padaugėjo įvairių draugijų, tyrinėjančių Prūsijos praeitį: 1854 m. įkurta „*Koperniko mokslo ir meno draugija*“, 1856 m. - „*Ermlando (Varmijos) istorijos ir priešistorės susivienijimas*“, 1873 m. - „*Elbingo senovės draugija*“ ir „*Prūsijos provincijos istorikų draugija*“, 1875 m. - „*Torunės mokslo draugija*“, 1876 m. - „*Marienverderio istorikų draugija*“, 1879 m. - „*Lietuvių literatūros draugija*“ Tilžėje, 1880 m. - „*Įsruities senovės draugija*“. Toks susidomėjimas krašto istorija skatino tirti ir archeologijos paminklus; jie ypač išsiplėtė XIX a. 6 dešimtmetyje.

Nuo 1865 m. Senovės Prūsijoje kasmet būdavo tyrinėjama po keletą archeologijos paminklų. 7 dešimtmečio pabaigoje jų ištirta jau daugiau kaip 10. Iš esmės kasinėti tik Sembos pusiasalio ir Vakarų Mozūrijos kapinynai. To meto tyrinėjimai būdavo nedidelės apimties ir žemo mokslinio lygio, nes dar tik kūrėsi archeologijos mokslas, tyrimų metodai, nebuvo rengiami specialistai. Kadangi iki 1888 m. nebuvo jokių suvaržymų, archeologijos paminklus saugančių įstatymų, tai juos kasinėti galėjo bet kas. Dažniausiai tai būdavo dvarininkai, kolekcionieriai ar šiaip savo smalsumą tenkinantys atsitiktiniai asmenys. Dažniausiai būdavo pasitenkinama surenkant ardomuose kapinyuose atsitiktinius radinius. Kartais iškasama viena kita duobė. Kasinėjimai retai užtrukdavo keletą dienų. Pasitaikydavo atvejų, kai vienais metais tą patį kapinyną kasinėdavo keli smalsuoliai. Nerečiau, suradus kapinyne įdomesnių radinių, kitais metais jį kasinėti atvažiuodavo kiti archeologai mėgėjai. Dėl nenuoseklių kapinynų kasinėjimų archeologai negalėjo susidaryti pilnesnio vaizdo apie kasinėjamų paminklų chronologiją, bendrą prūsų materialinės kultūros raidą. Kasinėjimų rezultatai dažniausiai nebūdavo skelbiami spaudoje, o radiniai patekdavo į privačius archeologinius rinkinius. Toks reiškinys Prūsijoje XIX a. 7-8 dešimtmetyje tapo masišku. Kai kurie kolekcionieriai yra iškasę po ke-

lis šimtus kapų kapinyuose, tačiau jokių duomenų apie surastus radinius neturime, pvz.: kažkoks Gallinat (Galinaitis) kasinėjo **Graibavos** (vok. Greibau, rus. —) kapinyną, von Kalkstein – **Vaigavos** (vok. Wogau, rus. Lermontovo) kapinyną, **Grunaikų** (vok. Grunaiken, lenk. Grunajki) pilkapyne dvaro savininkas iškasė apie 40 pilkapių. Tokie „kasinėjimai“ buvo labiau archeologinių radinių grobstymas, todėl mokslui padarė daugiau žalos negu naudos.

Saugoti kapinynus nuo grobstytojų labai padėjo įkurtos mokslo draugijos. Jos reglamentavo archeologijos paminklų tyrinėjimus ir radinių kaupimą. Ypač draugijos daug nuveikė skelbdamos kasinėjimų rezultatus spaudoje. To ėmėsi botanikas Wilhelm August Hensche (Hensė), V.Boenigk (Benikas), Artur Hennig, geologai Gottlieb Berendt (Berentas) ir Richard Klebs, Hermann Dewitz (Devicas), muziejininkai Georg Bujack (Bujakas) ir Otto Tischler (Tišleris), dailininkas, profesorius Johannes Wilhelm Heydeck (Haidekas), gydytojas Wilhelm Friedrich Schifferdecker (Šiferdekeris). Visi jie dalyvavo „*Prussia*“ ar „*Gamtos-ekonomikos draugijos*“ veikloje.

„*Gamtos-ekonomikos draugija*“ 1860 m. turėjo 300 narių, vėliau jų padaugėjo iki 400 ir daugiau. Per pusę narių sudarė tikrieji nariai, kurie nuolat dalyvavo draugijos veikloje, kiti - nariai korespondentai. Draugija turėjo savo rėmėjų ir garbės narių. Jai vadovavo taryba ir prezidentas. Nuo 1858 m. „*Gamtininkų*“ draugijos prezidentu buvo išrinktas W. F. Schifferdeckeris (1818-1889). Kadangi prezidentas pats dalyvavo archeologinių paminklų kasinėjimuose, tai ir draugijos veikla buvo tam skirta. 1860-1890 m. draugijos pranešimuose archeologine tematika išspausdinta daug straipsnių. W. F. Schifferdeckeris ypač domėjosi Kuršių nerijos archeologija, tyrinėjo **Štangenvaldės** (vok. Stangenwalde, rus. —) kapinyną prie **Rasytės** (vok. Ros-sitten, rus. Rybačij), rado daug naujų akmens amžiaus gyvenviečių prie Nidos. Jo darbai mums ypač svarbūs. Iš draugijos

pranešimuose spausdintų straipsnių įdomūs apie gintarą, jo savybes. Didelę išliekamąją vertę turi K. Käswurmo straipsnis apie Priegliaus pakrančių piliakalnius - svarbiausias šaltinis apie Nadruvos piliakalnius; ypač svarbūs padavimai apie juos. Nemažai informacijos galima rasti apie akmens amžiaus tyrinėjimus, skelbta atskirų paminklų kasinėjimų medžiaga: **Tengių** (vok. Tengen, rus. —), **Rasenavos** (vok. Rosenau, rus. Priboj), **Wackern** (rus. Elanovka), **Aislavyčių** (vok. Eisselbitten, rus. Sirenevo) ir kt. kapinynų. Draugijos pranešimuose jau yra ir apibendrinančių Prūsijos archeologiją straipsnių: apie pagoniškus laidojimo papročius, apie akmens ir žalvario amžių, apie senovės meną, emaliuotus dirbinius. Be archeologinės medžiagos, leidinyje labai įdomūs kraštotyros pobūdžio straipsniai apie kelionę Nerimi ir Nemunu nuo Vilniaus iki Baltijos jūros. Aprašytos kelionės po Kuršių neriją. Daug straipsnių apie gamtą, gyvūniją, astronomiją, geologiją.

“Gamtos-ekonomikos draugijai” daug nuveikė draugijos bibliotekininkas ir sekretorius Otto Tischleris (1844-1891). Į draugiją įstojo 1865 m., nuo 1874 m. pradėjo pats tirti paminklus. Vienas pirmųjų pradėjo profesionaliai kasinėti archeologijos paminklus. Jo darbai svarbūs viso Baltijos rytinio regiono archeologijai. O. Tischlerio ekspedicijos viename kapinyne neretai trukdavo keletą metų. Kasinėjo didelius plotus. Svarbesni jo tirti paminklai: 1875 m. **Palabyčiuose** (vok. Pollwitten, rus. Rovnoje, ištirta 121 kapas), 1877 m. **Neidkaimyje** (vok. Neidkeim, rus. Poddubnoje), 1878 m. **Aislavyčiuose** (vok. Eisselbitten, rus. Sirenevo, 160 kapų), 1879 m. **Dulokaimyje** (vok. Dollkeim, rus. Kovrovo, 240 kapų), 1881 m. **Rogėnuose** (vok. Rogehnen, rus. —), **Karnyčiuose-Serapėnuose** (vok. Cornieten-Seerappen, rus. Liublino, 92 kapai), 1882-1883 m. **Saherai-Ellerhaus** (rus. Morozovka), 1884-1885 m. **Karaičiuose** (vok. Corjeiten, rus. Putilovo, apie 400 kapų), 1881, 1885, 1888 m. su Kretschmann (Krečmanu) tyrė **Graibavos** (vok. Greibau, rus. —) kapinyną



4 pav. Prūsų chronologijos pradininkas Otto Tischler

(apie 350 kapų). O. Tischleris 1886-1888 m. tyrė **Aukštakiemių** (vok. Oberhof) kapinyną Klaipėdos krašte. Ištyrė 4225 m² plotą ir rado daugiau kaip 150 kapų. Gaila, kad dauguma jo gautų duomenų liko nepaskelbta spaudoje. Matyt, tai padaryti sutrukdė ankstyva archeologo mirtis (1891m.). Archeologams O. Tis-

chleris žinomas ne tik kaip kapinynų kasinėtojas, bet ir kaip archeologinės medžiagos apibendrintojas. Svarbiausias jo nuopelnas archeologijoje - I tūkstantmečio po Kristaus chronologijos sudarymas. Pirmasis suskirstė vakarų baltų archeologijos radinius į atskirus laikotarpius. Tai labai palengvino archeologinių duomenų interpretavimą. Be to, jis pirmasis vakarų baltų teritorijoje išskyrė atskiras kultūrinės teritorijas, pastebėjo, kad laikui bėgant kito prūsų laidojimo papročiai. Pagrindinį O. Tischlerio darbą apie prūsų archeologiją "*Ostpreussische Altertümer*" ("Rytų Prūsijos senovė") po autoriaus mirties išleido jo mokinys Heinrich Kemké. O. Tischlerio darbai įgalino naujai pažvelgti ne tik į prūsų genčių praeitį, bet suteikė viso Baltijos rytinio regiono archeologijai naują mokslinį pagrindą. Sukaupta medžiaga leido O. Tischlerui 1890 metais sukurti vakarų baltų chronologinę sistemą nuo I amžiaus pr. Kr. iki V m. e. amžiaus (A, B, C, D periodai). Šiuo suskirstymu remiasi ir šiuolaikinė vakarų baltų bei Lietuvos periodizacija. Vėliau po V amžiaus, autoriaus nuomone, sekusi "gili tamsa". X-XIII amžiaus epochą O. Tischleris pavadino "vėlyvuojų pagonių laikotarpiu". Pati prūsų kultūra neapibūdinama. Jo chronologinę sistemą perėmė kiti to regiono archeologai. Nuo tada prasidėjo naujas Prūsijos archeologinių tyrinėjimų etapas.

"Gamtos-ekonomikos draugijai" ir visai Prūsijos archeologijai 1889-1891 m. buvo ypač nesėkmingi. 1889 m. mirus draugijos prezidentui W. F. Schifferdeckeriui, draugijoje kilo nesutarimų dėl veiklos ir tyrinėjimų kryptių. Ypač tai pasireiškė 1890 m. atšventus draugijos 100-ąsias metines. 1891 m. netikėta O. Tischlerio mirtis visai pakirto draugijos archeologinę veiklą. Tiesa, tų metų draugijos leidiniai archeologams yra bene įdomiausi. 1890 m. išėjęs draugijos leidinys (30 tomas) skirtas W. F. Schifferdeckerio veiklai, 1891 m. (31 tomas) - draugijos 100 metų sukakčiai, 1892 m. - O. Tischlerui pagerbti. Iki 1900 m. iš tradicijos dar keliuose draugijos leidiniuose randa-

me kelis archeologinius straipsnius. Tačiau jau nuo 1890 m. randame beveik vien gamtamokslinius straipsnius. Aišku, platesnio akiračio skaitytojui jie yra nemažiau įdomūs. Čia galime rasti informacijos apie Šilutės apylinkių gamtą, Romintės girią. Net du tomai skirti **Seilavos** (vok. Zehlau) pelkės (į pietvakarius nuo Įsruties) tyrimams. Ypač didelę išliekamąją vertę turi Sembos pusiasalio krantų erozijos tyrimai, kelių dešimtmečių dienos temperatūrų lentelės.

"Prūsijos senovės draugijos" veikla 1860-1890 m. nedaug kuo skyrėsi nuo "Gamtininkų" draugijos veiklos. "*Prussia*" draugija visą savo veiklą skyrė istorijai. Nagrinėjamos temos buvo labai įvairios: archeologija, mitologija, etnografija, rašytiniai šaltiniai, ordino istorija, bažnyčių, pilių ir miestelių istorija. Draugija iš pradžių turėjusi 23 narius, 1890 m. jų padaugėjo iki 300, o 1900 m. - iki 937. Nariai buvo labai įvairių specialybių: anatomijos profesorius, auksakalys, pirklys, teisininkas, dantų gydytojas, dvaro valdytojas, mokytojas, karininkas, dailininkas, studentas, architektas. Draugija turėjo garbės narių, tarp kurių buvo Mažajai Lietuvai nusipelnęs Tilžės mokytojas Eduardas Karolis Samuelis Gisevius (Gizevijus). Draugijos tarybą sudarė trys valdytojai ir trys sekretoriai. Prezidentu ilgą laiką (nuo 1872 m.) buvo archeologas, gimnazijos profesorius Georgas Bujackas (1835-1891), sekretoriumi - archeologas, Dailės akademijos profesorius Johanas Heydeckas, taip pat dalyvavęs kapinynų tyrimuose. 1877 m. draugijos nariai kasinėjo 11 archeologijos objektų. Patys aktyviausi buvo G. Bujackas, J. Heydeckas, Artūras Hennigas. Tai dar senosios kartos savamoksliai archeologai mėgėjai. Paminklus tyrė nedideliais plotais. Jų nuopelnas, kad jie aptiko daugumą naujų ardomų kapinynų, kurie vėliau buvo kasinėti kitų archeologų. Pavyzdžiui, G. Bujackas dar 1869 m. pradėjo tirti **Dulokaimio** (vok. Dollkeim, rus. Kovrovo) kapinyną, kurį po 10 metų kasinėjo O. Tischleris. 1876-1877 m. G. Bujackas tyrinėjo **Polėnų** (vok. Polenen, rus. Kruglovo) ka-

pinyną, kur rado pirmųjų amžių po Kristaus kapus, apjuostus akmenų vainikais, 1887 m. **Espenhaino** (rus. Klevernoje) kapinyne ištyrė 26 kapus, tyrė **Regainių** (vok. Regehnen, rus. Dubrovka) kapinyną. J. Heydeckas vienas pirmųjų pradėjo tirti kapinykus Nadruvoje (**Friedrichsthal**, rus. Soldatovo) bei dabartinėje Lenkijoje (**Henrietensfeld**, **Pietrasche**). Tai įgalino geriau pažinti ne tik Sembos pusiasalio kultūrą, bet ir palyginti ją su kitų regionų medžiaga. Vieni didžiausių buvo 1884 ir 1886 m. kasinėjimai **Graibyčių** (vok. Grebieten, rus. —) kapinyne, kur G. Bujackas su J. Heydecku ištyrė 485 kapus. Pastarasis pagarsėjo tyrimais **Kaupo-Viskiautų** (vok. Kaup bei Wiskiauten, rus. Mochovoje) vikingų (skandinaviškame) pilkapyne. Per keliolika metų (iki 1899 m.) ištyrė keliasdešimt pilkapių. Be to, jis archeologiškai išžvalgė **Kranto** (vok. Cranz, rus. Zelionogradsk) apylinkes: **Vargenavą** (vok. Wargenau, rus. —), **Vazgavą** (vok. Wossegau, rus. Višniovoje), **Vikiavą** (vok. Wikiau, rus. Klincovka). Tai leido jam susidaryti bendrą vaizdą apie pietvakarinio Kuršių marių pakraščio apgyvendinimą I tūkstantmetyje po Kristaus. Kadangi J. Heydeckas buvo profesionalus dailininkas, Dailės akademijos profesorius, tai savo straipsnius jis gausiai iliustruodavo piešiniais. Sutapo, kad G. Bujackas, „*Prussia*“ draugijos prezidentas, mirė tais pačiais metais kaip ir O. Tischleris. Prūsų archeologijai tai buvo dar vienas skaudus praradimas. Taigi 1891 m. nebeliko senosios kartos archeologų. Toliau kasinėjo tik J. Heydeckas, vienintelis senosios kartos archeologas. Tuo metu išaugo visai nauja archeologų karta, kuri pradėjo naują Prūsijos archeologijos tyrimų etapą.

1864-1922 m. leistas žymiai solidesnis leidinys „*Altpreussische Monatsschrift*“ („Prūsijos senovės mėnraštis“). 1874 m. pradėtas leisti pagrindinis šios draugijos leidinys „*Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*“ („Prūsijos senovės draugijos posėdžių protokolai“). Iki 1943 m. išėjo 35 tomai. 1860-1890 m. „*Prussia*“ draugijos raštuose aprašyta draugijos

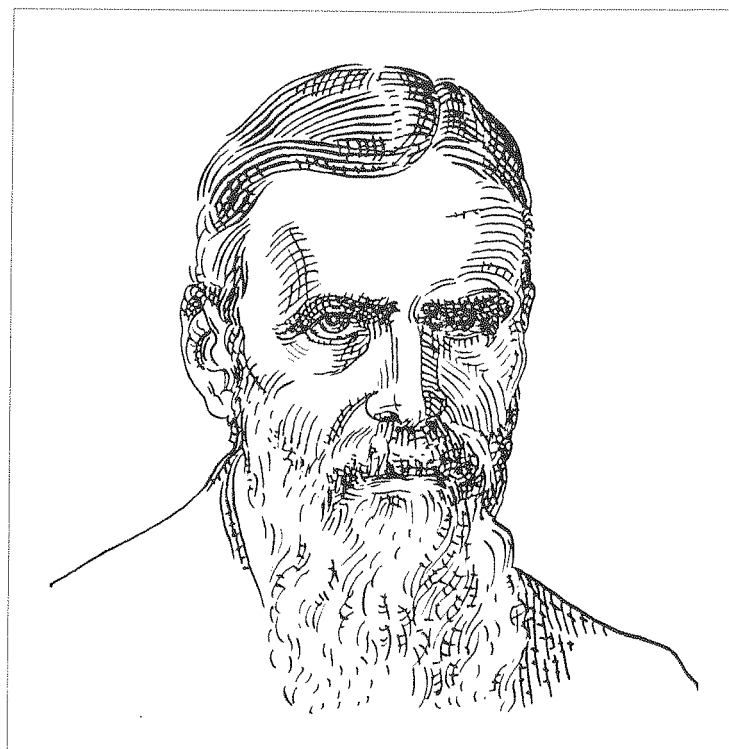
veikla, aptarti susirinkimuose skaityti pranešimai. Iš posėdžių protokolų galima spręsti, kad pranešimai nebuvo aukšto lygio, daugiau plačiau visuomenei skirtos temos; kartais būdavo skaitomi eilėraščiai istorine tema. Neretai dalyviai atsinešdavo naujų archeologinių radinių, kartais kildavo diskusijos dėl jų datavimo ar paskirties. Buvo aptariamose prūsų ir Vokiečių ordino kovos, vienuolių gyvenimas. 1879 m. aprašytas apsilankymas pas E. Gizevijų Tilžėje, 1880 m. jam mirus, aptarta jo veikla. Draugijos pranešimuose yra duomenų apie archeologinių paminklų kasinėjimus, apie atskirus piliakalnius ir radinius. Yra ir apibendrinančio pobūdžio straipsnių: apie genčių ribas, gintaro kelią į Romą, apie alkakalnius ir šventus miškus, arabų monetas Prūsijoje. Gaila, kad „*Prussia*“ draugijos leidiniai iki 1885 m. nebuvo iliustruojami.

„*Prussia*“ muziejaus veikla ir finansinė padėtis 1860-1890 m. gerokai kito. Tuo metu ypač pasipildė muziejaus fondai ir ekspozicija. Iš pradžių ekspozicija išsitemo Karaliaučiaus pilies reprezentacinėje *Moskowiter* (Maskvos) salėje. Vėliau, apie 1870 m., buvo perkelta į vieną pilies bokšto kambarį. Tuo metu jis vadinosi „*Antiquariums*“. Muziejumi, jo patalpomis, eksponatais ypač rūpinosi „*Prussia*“ draugijos prezidentas R. von Hornas. Iš esmės sąlygos muziejuje pakito, kai jame 1879 m. apsilankė karalius Friedrichas Vilhelmas IV. Jo nurodymu 1880 m. muziejus pilyje gavo penkis naujus kambarius. 1881 m. vyko iškilmingas naujos ekspozicijos atidarymas. 1885 m. muziejuje vėl apsilankė aukščiausia valstybės galva su sosto įpėdiniu. Tais metais muziejų aplankė apie 65000 lankytojų. XIX a. pabaigoje muziejus „*Prussia*“ tapo vienu iš turtingiausių ir gražiausių Europoje.

4. Archeologijos mokslo pradžia

Kaip jau minėta, 1890 m. Rytų Prūsijoje prasidėjo naujas archeologinių tyrimų etapas. Jis gerokai skyrėsi tuo, kad žymiai sumažėjo tyrėjų, nes jau buvo uždrausti savavališki kasinėjimai. Be to, visa archeologinė veikla buvo sukoncentruota „Prussia“ draugijoje. Nors archeologų sumažėjo, tačiau tai neatsiliepė mokslo raidai. To meto didesnė dalis tyrinėjimų buvo aprašyta spaudoje, labai pagerėjo archeologinių paminklų tyrimų metodika. Daug priklausė ir nuo asmenybių, kurios atėjo į pamainą senajai archeologų kartai: Adalbert Bezenberg (Becenbergeris), Emil Hollack (Holakas), Felix Ernst Peiser, Heinrich Kemke, Karl August Gottlieb Stadie (Štady).

1891 m. „Prussia“ draugijos prezidentu tapo žymus kalbininkas, Karaliaučiaus universiteto rektorius A. Bezenbergeris. Jis gimė Kaselyje, 1872 m. baigė Getingeno universitetą, gaudamas filosofijos daktaro laipsnį. 1878 m. pakviestas profesoriauti Karaliaučiaus universitete. Kadangi jis tyrė indoeuropiečių kalbas, tai Karaliaučius buvo ypač patogi vieta baltistikos studijoms. Čia jis galėjo rinkti duomenis apie senąją prūsų kalbą, apie lietuvių ir latvių tarmes. Greitai išmoko kalbėti lietuviškai. Kaip jis pats sakė: *“Lietuvių kalbą aš priėjau studijuodamas lyginamąją kalbotyrą. Mano tikslas buvo ištirti ryšį tarp Lietuvos ir Vokietijos. Ir to tikslo siekdamas, turėjau laimės susidraugauti su daugeliu lietuvių. Ilgus metus bedirbdamas savo mokslo darbą, pamilau lietuvių tautą ir išmokau visus Lietuvos žmones didžiai gerbti”*. Ir iš tiesų A. Bezenbergeris visas vasaras praleisdavo Mažojoje Lietuvoje. Dažniausiai atostogaudavo Juodkrantėje. Glaudūs ryšiai jį siejo su Šilutės dvarininku Hugo Scheu (Šojumi). Čia jis dažniausiai lankydavosi. Jie kartu išvaikščiojo visas Šilutės apylinkes, užrašinėjo tautosaką, lietuvių kalbos žodžius, rinko archeologinę ir etnografinę medžiagą. Ypač A. Bezenbergerį domino senosios prūsų ir lietuvių etninės ribos. Rinkdamas kalbos duomenis, jis neretai su-



5 pav. Ilgametis „Prussia“ draugijos prezidentas
Adalbertas Bezenbergeris

rasdavo duomenų apie senuosius piliakalnius, kulto vietas, kapinytus. Pavyzdžiui, suradęs duomenų apie iki tol nežinomą Šernų kapinyną (Klaipėdos raj.), apie tai informavo tuo metu Aukštakiemių (vok. Oberhof) kapinyną tyrinėjusį O. Tischlerį. Vasarodamas Juodkrantėje susidomėjo Kuršių nerijos gamta, ypač jį paveikė žinios apie smėlio užpustytus kaimus. Gal todėl 1889 m. parašė knygą *“Kuršių nerija ir jos gyventojai”*. Joje archeologinės medžiagos dar nėra, tačiau rašydamas knygą jis pradėjo

kaupti duomenis apie seniausią Nerijos apgyvendinimą, apie akmens amžiaus stovyklavietes.

A. Bezenbergeris buvo vienas pirmųjų baltistų, kurie baltų etnogenezę siejo su toponimine medžiaga: straipsniai „*Lietuvių ir prūsų riba*“, „*Apie kai kurių Rytų Prūsijos vietovardžių paplitimą*“. Juose A. Bezenbergeris, remdamasis vietovardžiuose išlikusiais tokiais bendriniais žodžiais, kaip liet. *kiemas* - pr. *caymis*, liet. *upė* - pr. *ape*, liet. *kalnas* - pr. *garbis*, mėgina nustatyti senąsias lietuvių ir senovės prūsų genčių ribas. Norėdamas pagrįsti kalbos duomenis, jis susidomėjo archeologija. Anot jo biografų, jis pirmasis ir galbūt paskutinis indoeuropeistas, norėdamas geriau įsigilinti į baltų tautų proistorę, griebėsi kastuvo.

Tiesiog stebina, su koku užsidegimu ir energija A. Bezenbergeris pradėjo archeologinius tyrimus. 1891 m. tapęs „*Prussia*“ draugijos prezidentu, jis ėmė kasinėti iš karto **Mižeikių** pilkapius ir **Šernų** bei **Vėžaičių** kapinynus. Be to, tais metais jis žvalgė Kuršių nerijos akmens amžiaus stovyklavietes, pagal vietinių gyventojų pasakojimus **Aukštumalės** pelkėje ieškojo nurodyto piliakalnio. Ypač daug kasinėjo **Šernų** kapinyną: per 15 dienų (nuo rugpjūčio 21 iki rugsėjo 5 d.) ištyrė 800 m² plotą, atkasė 110 senojo geležies amžiaus kapų, apdėtų akmenų vainikais. Jau 1892 m. savo tyrimų rezultatus paskelbė spaudoje. Per tokį trumpą laiką ištyrus daug paminklų ir didelį plotą sunku buvo smulkiai aprašyti. Dėl to jo publikacijoje tik išvardinti svarbiausieji kapų radiniai; yra radinių datavimo klaidų. 1892-1893 m. A. Bezenbergeris toliau tęsė **Vėžaičių** kapinyno ir pradėjo **Vilkyčių** kapinyno tyrimus. Per tris sezonus **Vėžaičių** kapinyne jis atkasė apie 875 kapus. Gaila, kad šio kapinyno medžiaga liko nepaskelbta. Taip energingai pradėjęs, nuo 1894 m. A. Bezenbergeris tyrinėjo gerokai mažiau. 1894-1896 m. jis kasinėjo kelis pilkapius Sembos pusiasalyje, žvalgė Kuršių nerijos gyvenvietes, tyrė **Romintos** (vok. Rominten, rus. Radužnoje) kapinyną Nadruvoje. Ypač svarbūs Romintos kapinyno tyri-

mai, iki šiol iš tų žemių mes beveik neturime naujų archeologinių duomenų. Nuo 1896 iki 1914 m. A. Bezenbergeris visus tyrimus vėl sukonzentravo Mažojoje Lietuvoje - jos šiaurinėje dalyje Klaipėdos krašte: kasinėjo **Baitų**, **Barzdūnų**, **Greižėnų**, **Barvų**, **Rubokų**, **Pleškučių**, **Lumpėnų**, **Andulių**, **Stragnų**, **Laistų**, **Klemiškės**, **Ramučių** kapinynus, **Šlažių**, **Egliškių** ir **Kretingalės** ankstyvojo geležies amžiaus pilkapius. Kitoje Nemuno pusėje prie Tilžės kasinėjo **Bendiklaukių** (vok. Bendiglauken, rus. —) kapinyną. Šie tyrimai trukdavo dažniausiai 3-4 dienas. Neretai jis turėdavo tik pradėtus tyrimus nutraukti ir vėl sugrįždavo po metų. A. Bezenbergeris tuo metu jau negalėjo archeologijai skirti daug laiko, matyt, turėjo kitų darbų. Iš to meto tirtų svarbesnių paminklų galėtume išskirti šiuos: **Greižėnai** (ištirta 200 m² plotas ir 17 kapų), **Rubokai** (48 kapai), **Laistai** (160 kapų), **Anduliai** (1901, 1903, 1906, 1909 m. ištirta apie 200 kapų), **Ramučiai** (apie 250 kapų). Taigi A. Bezenbergeris buvo ir yra žymiausias Mažosios Lietuvos archeologas. Jo tyrimų rezultatai sudarė pagrindą rekonstruojant šio regiono seniausios praeities vaizdą. A. Bezenbergeris ne vien tik kasinėjo laidojimo paminklus, tačiau pasižymėjo ir kaip teoretikas, geras organizatorius, „*Prussia*“ muziejaus fondų žinovas. Jo pastangomis išleistas šio muziejaus trijų tomų katalogas. Jis pratęsė O. Tischlerio sudarytą prūsų archeologijos chronologiją. 1897 metais A. Bezenbergeris patikslino, išskyręs E etapą - VI-VIII amžius, F etapą - IX amžių („vikingų epocha“ bei „ankstyvasis pagonybės laikotarpis“) ir G etapą - X-XIII amžius. Visi šie etapai iš esmės rėmėsi atvežtinių daiktų datomis. Taip pat jis atliko žalvarinių dirbinių metalografines analizes ir šia tema išleido knygą. Jo straipsniai sudarė pagrindą „*Prussia*“ leidiniui.

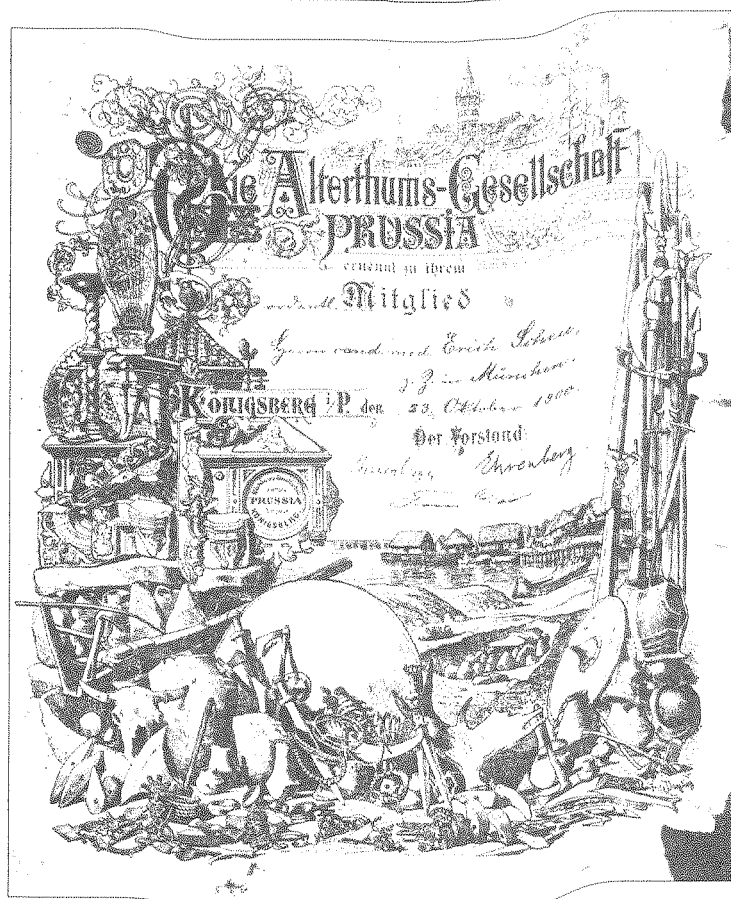
Ne viskas A. Bezenbergeriui sekėsi. Ypač tam trukdė ekonominiai sunkumai. Dėl lėšų stokos nereguliariai ir gerokai vėluodama pradėjo eiti „*Prussia*“. Pranešimai apie draugijos veiklą už 1905-1908 m. buvo išleisti tik po Pirmojo pasaulinio karo

(1919 m.). XX amžiaus pradžioje prasidėjusi ekonominė krizė pakenkė ir archeologijos tyrimams bei leidybai.

XIX amžiaus pabaigoje - XX amžiaus pradžioje archeologinėje veikloje pasireiškė Emil Hollack (1860-1924), ją intensyviau pradėjęs apie 1890 m. Iš pradžių, mokytojaudamas, rinko duomenis apie archeologijos paminklus. Vėliau tapo paminklų apsaugos inspektoriumi. Ypač daug žvalgė ir registravo archeologinių paminklų. Svarbiausias jo darbas - archeologinio Rytų Prūsijos žemėlapis ir paminklų sąrašo sudarymas. Žemėlapio komentaruose jis rašo, kad šiam darbui jis skyrė visas jėgas ir laisvą laiką. E.Hollackas tyrė apie penkiasdešimt paminklų. Beveik visi tirti paminklai yra Sembos pusiasalyje ir Vakarų Mozūrijoje. Keletą kartų jis lankėsi Kuršių nerijoje, kur apžiūrėjo archeologijos paminklų būklę. 1904 m. žvalgė Klaipėdos krašto paminklus, bandė tirti **Pleškučių** (Pangėzų) ir **Vilkyškių** kapinynus.

Daugiausia E.Hollackas kasinėjo 1903-1907 m. Vien 1904 m. tyrė 10 kapinynų ir pilkapynų. Nemaža dalis jo tirtų paminklų rezultatų buvo skelbta spaudoje. Svarbesni tirti paminklai: **Viehof** (rus. Tiulenino, ištirti 226 kapai), **Mažosios Blumenavos** (vok. Kl. Blumenau, rus. Kremnevo), **Graibyčių** (vok. Grebieten, rus. —), **Bludavos** (vok. Bludau, rus. Kostrovo, 72 kapai), **Nuskern** (rus. Bezimianka, 36 kapai), **Sigzdenyčių** (vok. Siegesdicken, rus. —), **Detlevsruh** (rus. —), **Labotos** (vok. Laptau, rus. Muromskoje) kapinynai. Šie paminklai yra Semboje ir Notangoje. Nemažai paminklų jo tirta šiandieninės Lenkijos teritorijoje: **Mažieji Pupiai** (vok. Kl. Puppen), **Senieji Keikučiai** (vok. Alt Keykut), **Makarų** (vok. Makaren), **Babintų** (vok. Babienten). Nuo 1910 m. dėl sunkių materialinių sąlygų jis, kaip ir A.Bezenbergeris, paminklų beveik netyrinėjo. Toks privers-
tinis atsitraukimas nuo lauko darbų skatino skelbti spaudoje anksčiau tirtų paminklų duomenis.

Ekonominė krizė ir I pasaulinio karo padariniai labai paken-



6 pav. "Prussia" draugijos nario bilietas, išduotas Šilutės dvaro savininkui Erikui Scheu

kė "Prussia" draugijos veiklai. Nuo 1910 iki 1918 m. praktiškai draugijos nariai nebesirinkdavo, nevykdavo susirinkimai. Bandymai po karo atgaivinti draugijos veiklą nebuvo sėkmingi. Skurstančiai Prūsijos archeologijai moralinę ir finansinę pagal-

bą teikė Skandinavijos archeologai. 1919 m. švedų archeologas Nils Åberg (Obergas) parašė knygą *“Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit”* (“Rytų Prūsija didžiojo tautų kraustymosi periodu”), numizmatas Sture Bolin paskelbė straipsnių rinkinį apie romėniškas Prūsijos monetas. 1919 m. *“Prussia”* šventė 75-rių metų jubiliejų. Ta proga pasirodė naujas *“Prussia”* leidinio tomas. Dar viena svarbi data - A. Bezenbergerio 70 metų jubiliejus. Ta proga išleistas atskiras archeologinių straipsnių rinkinys *“Festschrift Adalbert Bezenberger zum 14. April 1921 dargebracht von seinen Freunden und Schülern”*. 1918-1921 m. A. Bezenbergeris vėl buvo tapęs Karaliaučiaus universiteto rektoriumi. Tačiau 1922 m. jis mirė. Be to, 1924 m. mirė E. Hollackas ir akmens amžiaus paminklų tyrėjas Karl Stadie. Kaip ir XIX a. pabaigoje, Rytų Prūsijoje nebeliko archeologų praktikų.

Grįžtant prie XIX a. pabaigos archeologinių tyrinėjimų istorijos, reikėtų aptarti Rytų Prūsijos provincijos muziejų ir senovės tyrinėjimų draugijų veiklą. Tuo metu beveik visi didesni miestai jau turėjo savo muziejus, kuriuose buvo sukaupti nemažai archeologinių radinių rinkiniai. Kai kurie muziejai ir draugijos, norėdamos papildyti rinkinius, savarankiškai tyrė. Pirmiausia - Elbingo (lenk. Elbląg), Dancigo (lenk. Gdansk) ir Įsruties (vok. Insterburg, rus. Černiachovsk) muziejai. Kaip minėta, *“Altertumsgesellschaft zu Insterburg”* (“Įsruties senovės tyrinėjimų draugija”) įkurta 1880 m. Nuo 1888 m. ji leido leidinį *“Zeitschrift des Altertumsgesellschaft zu Insterburg”* (“Įsruties senovės tyrėjų draugijos metraštis”). Iki 1939 m. išėjo 22 šio leidinio sąsiuviniai. Juose daug duomenų apie Mažosios Lietuvos praeitį, apie atskirus archeologijos paminklus (ypač pilialknius), atsitiktinius radinius. Ypač unikalūs duomenys apie Prūsų upėvardžius ir vietovardžius. Archeologinėje veikloje draugija labiau pasireiškė pačioje XIX a. pabaigoje, kai draugijos prezidentu buvo išrinktas Georg Reinhold Froelich (juo buvo 1895-1935 m.). Jis gimė Paul-Narmund vietovėje, Klaipėdos

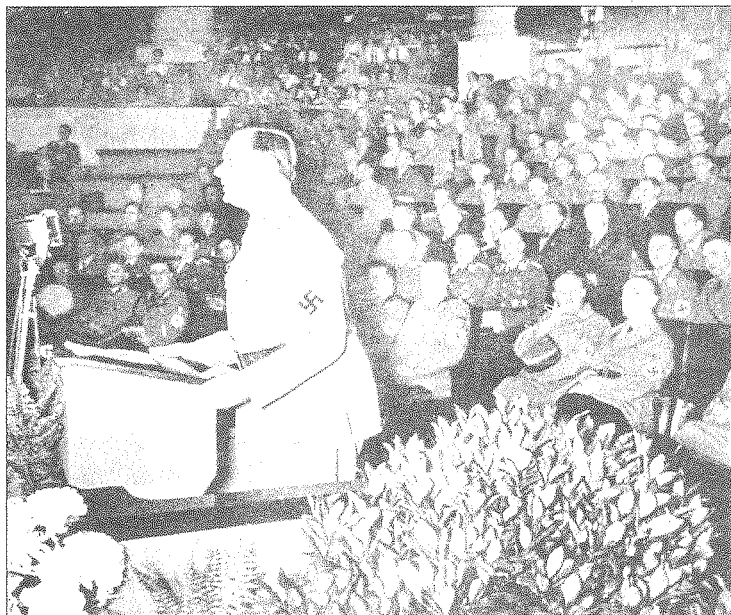
krašte. Lankė Klaipėdos gimnaziją. Vėliau dirbo Klaipėdos ir Tilžės gimnazijų mokytoju. Labai domėjosi ir rašė Mažosios Lietuvos istorijos temomis, tyrė keletą archeologijos paminklų. Iš svarbesnių galima paminėti **Andulių** (Kretingos raj.), **Laistų** ir **Rušpelkių** (Klaipėdos raj.) kapinynus. Jo surasti radiniai pateko į Įsruties kraštotyros muziejų.

Iš anksčiau minėtų archeologų išsiskiria H. Kemke darbai. Nors jis kasinėjo tik keletą archeologijos paminklų, tačiau pasižymėjo kaip archeologas teoretikas. Jis toliau plėtojo O. Tischlerio pradėtus prūsų chronologijos tyrinėjimus, rašė straipsnius archeologinių paminklų kasinėjimo metodikos klausimais.

Apibendrinant 1890-1922 m. archeologinių tyrimų laikotarpį, galima konstatuoti, kad tai buvo pats rezultatyviausias etapas. Bene davė daugiausiai naudos prūsų archeologijos mokslui, sukaupė gerą pagrindą vėlesnių laikų apibendrinimams. Šis etapas buvo svarbiausias ir Mažosios Lietuvos archeologijai. Vėlesnio laikotarpio archeologai daugiausia rėmėsi šio laikotarpio archeologine medžiaga bei bandė savaip ją interpretuoti.

5. Tarpukario archeologų darbai. Apibendrinimų etapas

Po A. Bezenbergerio mirties *“Prussia”* draugijos prezidentu tapo Max Ebert (1922-1927 m.). Tai labai plačių pažiūrų archeologas. Jis parengė 15 tomų *“Reallexikon der Vorgeschichte”* (“Enciklopedinį priešistorės žodyną”). Tačiau Prūsijos archeologijos srityje jis nedaug tenuveikė. Jo vadovavimo etapą archeologas Carl Engel apibūdina taip: *“dėl jo paneuropietišku interesu Rytų Prūsijos priešistoriniais tyrinėjimais galima buvo domėtis tik didelių pastangų dėka”*. Padėtis iš esmės pasikeitė 1925 m., kai *“Prussia”* muziejaus direktoriumi, o 1927 m. ir pačios draugijos prezidentu tapo Wilhelm Gaerte. Jis gimė **Eitkūnuose** (vok. Eydkuhnen, rus. Černyševskoje) prie Kybartų. Tai



7 pav. Archeologija tapo politikų tarnaitė. Bendras IV archeologų kongreso 1937 m. Elbinge vaizdas

buvo labai aktyvi asmenybė. Jis sugebėjo gauti didelę valstybinę paramą ir pertvarkė „Prussia“ muziejaus ekspoziciją. 1929 m. W.Gaerte parašė pirmąjį prūsų archeologiją apibendrinantį darbą „*Urgeschichte Ostpreussens*“ („Rytų Prūsijos priešistorė“). Apskritai senesnės archeologinės medžiagos apibendrinimas būdingas visam tarpukario laikotarpiui. Nors 1925-1940 m. buvo tirta beveik 100 archeologinių paminklų, tačiau jų tyrimų medžiaga iki II pasaulinio karo liko beveik nepanaudota. Be to, didesnė dalis šių paminklų yra Mozūrijoje. Tai paaiškinama tuo, kad Mozūrijoje ir Vyslos žemupyje I tūkstantmečio po Kristaus pradžioje ir viduryje iš baltiškų kapinynų medžiagos matyti stipri germaniškų genčių (gotų, gepidų, herulių ir kt.) įtaka. Tai atiti-

ko to meto tyrėjų vokiečių interesus ir politinius siekius. Taip archeologija buvo tapusi politikos tarnaitė. Archeologų pastangos neretai buvo įvertinamos: Vokietijos valdžioje ir nacių partijoje archeologai užėmė aukštus postus, tyrimus noriai rėmė vyriausybė. Nemažas dėmesys buvo skiriamas archeologijos populiarinimui, jos dėstymui mokykloje. Gal todėl dauguma to meto archeologų darbų parašyti populiariai, pritaikyti jaunimui. Tokia archeologų veikla skatino visuomenės aktyvumą, tačiau mokslui nauda buvo menka. Teigiamas rezultatas buvo tas, kad archeologų darbai plačiai paplisdavo ir užėmė svarbią vietą auklėjant žmones ir formuojant pasaulėžiūrą. Apie naujus surastus archeologijos paminklus ir radinius visada būdavo informuojama visuomenė. Tai padėjo išsaugoti archeologijos paminklus nuo sužalojimų. Žymiai išaugo archeologų profesinis parengimas. Tarpukario laikotarpiu archeologijos disciplina pradėta dėstyti Karaliaučiaus universitete. Nemažai archeologų mokslus baigė kituose Vokietijos universitetuose.

Moksleiviai jau mokykloje sužinodavo archeologijos pradžmėnis. Ypač gausiai buvo lankomi archeologijos muziejai. Vien „Prussia“ muziejaus lankytojų pagausėjo nuo 11200 - 1931 m. iki 33 000 - 1933 m. Kaip nekeista, tačiau „Prussia“ draugijos narių gerokai sumažėjo: nuo 1009 - 1925 m. iki 671 nario - 1934 m. Tai, matyt, galima paaiškinti politiniais motyvais.

Labai pagausėjo archeologinių leidinių ir knygų. Archeologo W.Gaerte darbe „Rytų Prūsijos priešistorė“ plačiai remiamasi prūsų ir Mažosios Lietuvos archeologijos duomenimis, rašoma apie šioms kultūroms būdingas formas, stilių, pastebimi jų skirtumai. Tačiau, deja, žavimasi gotų kultūrtregeriška įtaka baltų kraštams. Rašoma apie gotų kolonistus baltų kraštuose, gotiškas dirbinių formas, tvirtinama, kad gotai gamino emaliuotus dirbinius, buvo aisčių bei romėnų prekybos tarpininkai. Dėl gotiškų ir skandinaviškų įtakų akcentavimo nebuvo išskirti prūsams būdingi bruožai. Dėl to kilo kitų kraštų tyrėjų kritika. Taip kar-



8 pav. Vienas
aktyviausių
tarpukario
archeologų
Carl Engel

tais ir racionalios mintys suvulgarinamos ir atmetamos kartu su politiniu balastu. C.Engelis išskiria savitas, „klaipėdietišką“ dirbinių formas, tačiau labai pabrėžia germanų ir skandinavų genčių įtakas. Labai panašūs ir kiti to meto archeologų darbai: C.Engelio „*Die Bevölkerung Ostpreussens in vorgeschichtlicher Zeit*“ („Rytų Prūsijos gyventojai priešistoriniais laikais“, 1932 m.), „*Vorgeschichte der altpreussischen Stämme*“ („Senųjų prūsų genčių priešistorė“, 1935 m.), „*Aus ostpreussischer Vorzeit*“ („Iš Rytprūsių priešistorės“, 1935 m.), C.Engelio ir W. La Baume „*Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*“ („Prūsijos krašto kultūra ir tautos ankstyvaisiais laikotarpiais“, 1937 m.).

Nemažai informacijos apie Vakarinės Prūsijos dalies archeologijos paminklus yra W. La Baume (La Bomo) knygoje „*Rytų*

germanų priešistorė“ (1934 m.) ir „*Rytų ir vakarų germanų priešistorė*“ (1940 m.). Matyt, politiniais motyvais šiuo laikotarpiu išleistos net kelios knygos apie Klaipėdos krašto archeologiją. Svarbiausios: C.Engelio „*Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit*“ („Klaipėdos krašto kultūra priešistoriniais laikais“, 1931 m.) ir Joachimio Hoffmanno „*Die spätheidnische Kultur des Memellandes (10.-12. Jahrh. N. d. Zw.*“ („Vėlyvųjų pagonybės laikų Klaipėdos krašto kultūra“, 1941 m.).

Daug straipsnių archeologijos tematika spausdinama populiariuose žurnaluose „*Alt-Preußen*“ („Senoji Prūsija“), „*Alt-preußische Forschungen*“ („Senovės prūsų tyrimai“), „*Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*“ („Vokiečių proistorės pranešimai“), „*Unsere Heimat*“ („Mūsų Tėvynė“), „*Germanen Erbe*“ („Germanų palikimas“), „*Mannus*“ („Žmogus“), „*Unserer Masurenland*“ („Mūsų mozūrų kraštas“) ir kt. Jie labai padėjo populiarinti Prūsijos archeologiją. Tačiau beveik visuose to meto straipsniuose yra politikos. Dėl to trūko objektyvumo nagrinėjant prūsų materialinės kultūros raidą.

Archeologai vadovavosi ne vien politika. Hans Crome (Kromė) straipsniai skirti tyrimų istorijai. Šis pašto tarnybos viršininkas 1924 m. išėjo į pensiją ir likusį gyvenimą paskyrė kraštotyrai. 1925 m. tapo „*Prussia*“ muziejaus savanoriu moksliniu bendradarbiu. H.Crome sudarė ir paskelbė Prūsijos piliakalnių ir gyvenviečių katalogą. Ypač vertingas Sembos pusiasalio piliakalnių katalogas. Jis atspausdintas „*Prussia*“ 34 tome. Tai gali būti parankinė kiekvieno keliautojo po Sembą knyga. Čia smulkiai aprašyti piliakalniai, yra jų situacijos planai.

Svarbūs „Įsruties kraštotyros muziejaus“ ir „Įsruties senovės mylėtojų draugijos“ vadovo Walter Grunert tyrimai. Tapęs draugijos prezidentu (1935-1939 m.), pradėjo tirti Nadruvos archeologijos paminklus. Apie šios žemės kapinynus mes beveik neturime duomenų. Todėl ypač svarbūs jo straipsniai, išspaus-

dinti draugijos metraštyje. Tai nors iš dalies užpildė Prūsijos archeologijos spragą. Svarbesni W.Grunerto tirti paminklai yra **Įsruties** apylinkėse: **Symoniai** (vok. Siemohnen, rus. Sirenevka), **Didysis Beržkalnis** (vok. Gross Berschkallen / po 1938 m. – Birken, rus. Gremiačje), **Įsruties Sendvaris** (vok. Althof-Ins-terburg, rus. Černiachovsk), **Vengerynės** (vok. Wengerin, rus. —) ir kt. kapinynai.

Daug naujų duomenų apie Nadruvos senąją praeitį gauta kasinėjant **Suopynų** (vok. Zophen, rus. Suvorovo) kapinyną. Jį tyrė W.Gaerte, M.Toschke, Carl Otto Rossius. Kapinynas ištirtas per vienerius metus ir surasta net 504 kapai. Ypač svarbu, kad jame surasta kapų nuo pirmojo po Kristaus tūkstantmečio vidurio iki XIII a. Tai įgalina teigti apie nadruvių kultūros tęstinumą nuo I tūkstantmečio vidurio iki Ordino atėjimo laikų. Vėliau kapinyno tyrinėjimų medžiagą savo disertacijoje apibendrino archeologas Waldemar Heym. Be to, kapinyno tyrinėjimų medžiagą 1990 m. Lietuvos Aukštųjų mokyklų “Istorija” (t. 31) darbuose paskelbė Vladimiras Kulakovas.

Tarpukariu buvo tirti ir skalvių kapinynai. Ypač išgarsėjo **Linkūnų** (vok. Linkuhnen, rus. Rževskoje) kapinynas. Kadangi jį tyrė C.Engelis, tai jis savo darbuose dažnai minėdavo jo radinius. Gaila, kad smulkiau Linkūnų kapinyno medžiaga nebuvo skelbta. Nepaskelbta liko ir kitų tirtų kapinynų medžiaga: **Tilžės** (vok. Stolbeker St., dab. A.Nevskogo gatvėje) ir **Spirtrės** (vok. Spliter, dab. vakarinis Tilžės miesto pakraštys). Spirtrės kapinyne 1936-1937 m. ištirtas 131 kapas. Nemažai archeologinių radinių patekdavo iš **Ragainės** (vok. Ragnit, rus. Neman) miesto. Vienas kapinynas buvo ardomas netoli Ragainės pilies, kitas - rytiniame miesto pakraštyje. Keletą kapų 1932 m. C.Engelis tyrė **Luobelį** (vok. Lobellen, rus. Rusino) kapinyne, o Otto Klemannas 1937 m. tyrė **Naujųjų Lubėnų** (vok. Neu Lubönen, rus. Zelenodolje) kapinyną prie Šešupės.

O.Klemannas 1938 metais iškėlė visuotinės archeologinės

žvalgybos Rytų Prūsijos teritorijoje idėją. Ji būtų sukūrusi autentiškus chronologinius pjūvius įvairiuose mikroregionuose. Tokie šio autoriaus darbai atlikti tik keliose Sembos dalyse. Paminėtinas jo straipsnis apie **Kranto** (vok. Cranz, rus. Zelionogradsk) apylinkes, paskelbtas žurnale “*Alt-Preussen*”. Karas šią veiklą nutraukė.

Tuo metu daugiau dėmesio skirta piliakalniams, tiesa, daugiausia jų žvalgybos darbams. Keli piliakalniai buvo kasinėti. Tai **Girmava** (vok. Germau, rus. Ruskoje), **Kringyčių** (vok. Kringitten, rus. —), **Kraštupėlių** (vok. Kraxteppelin, rus. Siniavino). Kasinėjami **Kaupo-Viskiautų** plokštiniai kapai bei pilkapiai, čia ieškota gyvenvietės. Paskutiniai vokiečių archeologų kasinėjimai Prūsijoje atlikti 1943 metais “**Milžinų kalno**” (vok. Hünenberg, rus. Dobroje) kapinyne (W.Grunerto paskutinė publikacija 1944 m.).

Ypač sudėtinga buvo nustatyti prūsų istorijos pradinius etapus: akmens amžiaus senienos tuo metu buvo dar labai menkai ištirtos. Mažai tyrinėtos ir prūsų gyvenvietės. Tektų pabrėžti ir vieningą minėtų autorių refreną - vakarų baltams lemiamą reikšmę turėję vakarų ir šiaurės kaimynai - germanai.

Kaip matome, tarpukariu archeologai Prūsijoje ir Mažojoje Lietuvoje nuveikė nemažai. Tačiau rezultatų nespėjo paskelbti, nes veiklą nutraukė II pasaulinis karas. Labai gaila, kad per jį buvo išblaškyti nesuskaičiuojami Prūsijos muziejų turtai, dalis jų žuvo. Praradus archeologinius radinius, kurių dauguma nebuvo paskelbti spaudoje, šiandien sunku rekonstruoti senąją prūsų genčių istoriją. Viską reikia pradėti tarsi iš naujo. Todėl mums yra svarbūs nauji duomenys apie archeologijos paminklus ir radinius. Šiuo metu jau nebežinome beveik trečdaliao vokiečių literatūroje minimų pilkapynų ir kapinynų vietų, “pamesta” keletas piliakalnių.

6. Pokario tyrinėjimai Karaliaučiaus krašte ir Lenkijoje

Karo pasekmės Prūsijos archeologijai buvo negailėstingos. Karo metu fronte ar bombardavimų metu žuvo keletas archeologų. Vienas žymiausių archeologų, tuo metu Greifswaldo universiteto rektorius, C.Engelis 1947 m. mirė nuo išsekimo ir šiltninės internautų žmonių stovykloje Neubrandenburge. Kiek aktyviau po karo Vakarų Vokietijoje archeologijos srityje reiškėsi tik keli archeologai. Tai W.La Baume, W.Grunert, W.Heym, Herbert Jankuhn, baltų archeologijos tematika pradėjo rašyti Lothar Kilian. Prūsų archeologijos tema rašė pabaltijiečiai archeologai išėiviai: Eduards Šturms, Jekabs Ozols, Marija Gimbutienė.

M. Gimbutietės veikalas *“Rytprūsių ir vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga”* parašytas 1958 m. ir atspausdintas Niujorke straipsnių rinkinyje *“Mažoji Lietuva”* iki šiol yra vienintelis didesnės apimties straipsnis lietuvių kalba. Čia sekant vokiečių darbais yra pateikta glausta Prūsijos archeologinės kultūros raidos apžvalga.

Vos sukūrus Kaliningrado sritį buvo susirūpinta muziejų fondų likimu. Deja, beveik visos iki karo sukauptos kolekcijos prazuvo arba buvo išsklaidytos. Nemaža dalis eksponatų prieš pat tarybinės armijos puolimą buvo evakuota į Vokietiją. Dalis muziejinių eksponatų buvo išslapstyta pilių ir bažnyčių rūsiuose bei kitose slaptavietėse. Šiuo metu dalis radinių atsirado Lenkijoje (Olštynė), dalis Vokietijoje (Berlyne, Göttinge ir kt.). Nemažai archeologinėje literatūroje neskelbtų radinių išliko tik aprašuose ar piešiniuose. Ypač vertingi piešinių archyvai pastaruosiu metu rasti Rygoje ir Taline. Tai Karaliaučiuje studijavusių ar rinkusių medžiaga *“Prussia”* muziejuje, archeologų palikimas. Tokius piešinių ar nuotraukų rinkinius buvo sukaupe latvių arche-

ologas Fransis Jakobson, estų archeologai Marta Schmiedehelm ir Harri Moora. Nemažai senos archyvinės medžiagos ir radinių sukaupta Olštyno Varmijos ir Mozūrijos muziejuje. Ją po karo surinko ir išsaugojo lenkų archeologas Jerzy Antoniewicz.

Sunku dabar rasti net prieš karą leistą archeologinę literatūrą. Didžioji jos dalis buvo išmėtyta po karo. Dalis ypač retų knygų atsidūrė privačiose kolekcijose. Nemaža dalis archeologinės literatūros ilgą laiką buvo laikyta vadinamuosiuose *specfonduose* ir plačiai visuomenei buvo neprieinama.

Tuo metu buvo susirūpinta muziejinių vertybių paieškomis Kaliningrado srityje. Dar nepasitraukus į Vokietiją vietiniams gyventojams, 1945 metais žinomas archeologas A.Briusovas dalyvavo meno lobių ieškojusiame ir registravusiuose ekspedicijoje Karaliaučiuje. Jis suspėjo apklausti buvusį *“Prussia”* muziejaus direktorių Alfred Rode. A.Briusovas karalių pilies griuvėsiuose tepajėgė surasti tik *“Prussia”* muziejaus fondo likučius - keletą vėlyvųjų laikų meno kūrinių (skulptūras, paveikslus). 1973-1974 m. galutinai išvalius šios pilies griuvėsius, nemažai per bombardavimus iš ekspozicijos salių į rūsius prasmegusių daiktų buvo surankiota vietos senienų mėgėjų. Jų dalis vėliau pateko arba buvo perduota Kaliningrado istorijos ir meno muziejui. Apie pusantro šimto tokių archeologinių radinių buvo restauruoti TSRS MA Archeologijos institute. Paaiškėjo, kad tai iš tikrųjų *“Prussia”* muziejaus archeologijos ekspozicijos likučiai. Pilies griuvėsiuose buvo surastos kelios eksponatų inventorinės knygos su radinių piešiniais.

Tuoju po karo prūsų genčių visuomeninės ir politinės struktūros klausimus, etnogenezę nagrinėjo archeologas P.Kušneris (Knyšev), istorikai Povilas Pakarklis, V.Percevas, V.Pašuto. Archeologijos duomenimis jie beveik nesirėmė arba rėmėsi paviršutiniškai. Kadangi 1951 m. parašyta ir 1991 m. Vilniuje pakartotinai buvo išleista P.Kušnerio knyga rusų kalba *“Etiminė pietryčių Pabaltijo praeitis”*, reikėtų pasakyti, kad archeologi-

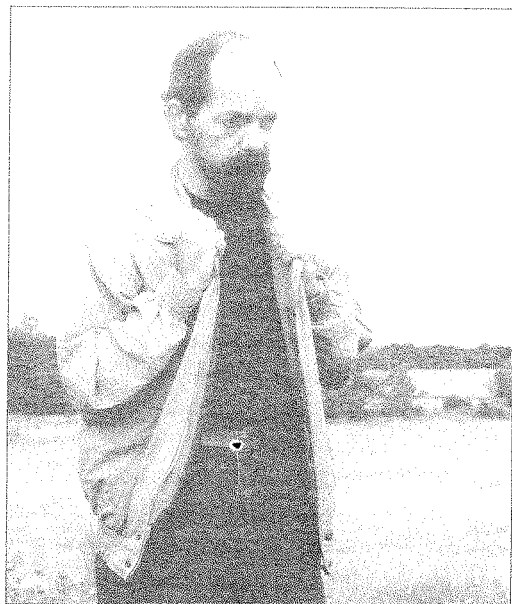
ne prasme knyga nėra savarankiška ir stipri. Joje neatskleisti prūsų materialinės kultūros bendrieji raidos bruožai. Joje daug netikslumų, tačiau interpretacijose autorius žymiai objektyvesnis negu kiti to meto tyrinėtojai. Tuo metu jaučiamas ir priešingas lazdos perlenkimas. Ypač istorikų darbuose pradėta įrodinėti, kad prūsai buvę lietuviai arba vakarų lietuviai. Nepagrįstai aštriai kritikuoti Hans ir Gertrudos Mortensenų darbai. Toks supaprastinimas taip pat neatspindi mokslinės tiesos ir mokslui atneša tik žalą.

Tuoj pat po karo pradėti ir pirmieji archeologiniai kasinėjimai. 1947-1958 metais su pertraukomis kasinėjo Leningrado archeologė Frida Davydovna Gurevič. Tai buvo labai prastai paruoštos ekspedicijos. Ekspedicijos vadovė net nežinojo, kad literatūroje yra skelbti Sembos piliakalnių situacijos planai. Per daugiau kaip dešimtmetį buvo surasti vos 24 archeologijos paminklai. Didžiausias dėmesys buvo skirtas piliakalnių, kaip geriausiai paviršiuje matomų paminklų, tyrinėjimams. 1949 – 1950 m. žvalgyta 11 piliakalnių, 5 gyvenvietės, 2 pylimai ir tik 1 kapinynas. Tais metais buvo pradėti **Kramavos** (vok. Cramm, rus. Gračiovka), **Medinavos I** (vok. Medenau, rus. Logvino) tyrinėjimai. Šių piliakalnių tyrimai buvo tęsiami 1951 ir 1956 metais. Buvo taip pat tirti skandinaviški **Kaupo** arba **Viskiautų** (vok. Kaup bei Wiskiauten, rus. Mochovoje) pilkapiai. Savo tyrinėjimų rezultatus F.D.Gurevič apibendrino straipsnyje „*Iš pietryčių Pabaltijo istorijos pirmajame m.e. tūkstantmetyje*“ (1960). Autorė iškėlė klausimą, ar nebūtų galima, remiantis archeologiniais duomenimis, išskirti ankstyvųjų viduramžių gentinių junginių. F.Gurevič atskleidė, kad prūsų kultūros raida buvusi savita. Tyrinėtoja nesugebėjo teisingai datuoti savo tirtų piliakalnių kultūrinių sluoksnių. F.Gurevič mokslinės išvados kuoliau tuo labiau pradėjo prasilenkti su moksline tiesa. Savo tyrinėjimų pabaigoje ji pradėjo atrasti „grynai slavišką“ kerami-

ką arba „nuo amžių slavišką žemę“. Slavų paieškos sukėlė kitų šalių tyrinėtojų nepasitenkinimą. Aštriai jos darbai buvo kritikuoti Lenkijoje (Jerzy Antoniewicz) ir Vokietijoje (latvio archeologo Eduardo Šturmsio darbuose). Tai pasitarnavo tam, kad F.Gurevič iš Karaliaučiaus krašto turėjo pasitraukti ir pradėjo tyrinėti „slavišką“ Naugarduko pilį Baltarusijoje. Žymus baltų archeologijos specialistas maskvietis Valentinas Sedovas jos darbus apibūdino kaip nereikšmingus ir nieko naujo prūsų archeologijai neatnešusius. Visgi reikėtų pripažinti, kad jos tirti piliakalniai suteikė daug naujų duomenų prūsų materialinei kultūrai atkurti. Tačiau jos interpretacijas reikia vertinti kritiškai.

1949 m. vieną ankstyvojo geležies amžiaus pradžios pilkapį **Rūsių** (vok. Rauschen, rus. Svetlogorsk) pilkapyne ištyrė žymi akmens amžiaus specialistė Nina Gurina. Atrodo, kad tyrinėta tame pačiame **Georgenswalde** (rus. Otradnoje/Svetlogorskij Les) pilkapyne, tirtame dar prieš karą. Tai buvo daugiau poilsinio kurortinio, o ne mokslinio pobūdžio tyrinėjimai.

Kurį laiką po F.Gurevič pasitraukimo iš Kaliningrado srities niekas šio krašto netyrinėjo. Tik septintojo dešimtmečio pradžioje pradėti žvalgyti ir tyrinėti akmens amžiaus paminklai. Iš pradžių apsiribota žvalgomosiomis ekspedicijomis po Kuršių neriją: V.Titovas (1968, 1969 m.), Nina Gurina (1949, 1958, 1962 m.). 1962 m. N. Gurina lokalizavo garsiąsias **Cedmaro** arba **Žiedmaro** (vok. Zedmar, rus. Serovo) akmens amžiaus gyvenvietes. Nuo 1972 metų pradėti stacionarūs Cedmaro akmens amžiaus gyvenvietės kasinėjimai (vad. V.Timofejevas, 1972-1978, 1981 m.). Šių tyrinėjimų išvada - vietinės neolito senienos savitos, tai Nemuno ir Narvos neolitinių kultūrų paribiai. Vėliau šis archeologas tyrinėjo **Ančių pelkės** (rus. Utinoje Boloto) akmens amžiaus gyvenvietes, žvalgė Šešupės žemupio paminklus, 1981 m. Sembos ir Aismarių bei Vištyčio ežero pakrančių paminklus. Tyrinėjimų rezultatai buvo apibendrinti jo kandidatiniame disertacijoje. Iš F.Gurevič ir V.Timofejevo surinktų kolek-



9 pav. "Baltijos"
archeologinės
ekspedicijos
vadovas ir vienas
šios knygos autorių
Vladimiras
Kulakovas

cijų pradėti formuoti Kaliningrado istorijos ir meno muziejaus archeologiniai fondai.

1974 metais Kaliningrado srities kultūros valdybos iniciatyva sukurta "Baltijos" archeologinė ekspedicija, kuriai iki šių dienų vadovauja Vladimiras Ivanovičius Kulakovas. Per 1974-1998 metus šios ekspedicijos, kurios mokslinę bazę sudarė TSRS MA Archeologijos institutas (dabar - Rusijos archeologijos institutas Maskvoje), žvalgyta beveik 400 archeologijos paminklų. Daugelis archeologinių objektų atrasti naujai. Daugumą paminklų surasti padėjo aerofotonuotraukos ir Rytprūsių archeologų sudaryti planai. Tai ne tik padeda giliau atskleisti srities senovę, bet ir skatina išsaugoti istorijos bei kultūros paminklus. Be to, siekdama išsaugoti (ariant arba melioruojant) ardomus paminklus, "Baltijos" ekspedicija tyrinėjo apie 15 archeologijos paminklų Sembos pusiasalyje.

Kadangi dalis paminklų yra ardomi, jų apsaugojimo tikslais atlikti nedidelės apimties žvalgomieji kasinėjimai **Nausavos** (vok. Nautzau, rus. Kovrovo, 82 m²) ir **Vikiavos 3** (rus. Klincovka, 150 m²) kapinyuose. Iširti 5 skandinaviški pilkapiai **Kaupo-Viskiautų** vietovėje. Daugiau tirti **Vikiavos** (vok. Wikiau, rus. Klincovka, 3100 m²), **Sargenavos** (vok. Sorgenau, rus. Pokrovskoje, 800 m²), "Milžinų kalno" (vok. Hünenberg, rus. Dobroje, 1982, 1985-1992 m.), **Dulokaimio** (vok. Dollkeim, rus. Kovrovo, 1981, 1992-1998 m.) kapinytai. Jie ir davė daugiausia medžiagos, kuri kol kas apibendrinta nepilnai, o nemaža jos dalis dar neskelbta.

Svarbiausias iš tirtų paminklų yra **Vikiavos** (vok. Wikiau, rus. Klincovka) rašytiniuose šaltiniuose minimas "Irzekapinio" arba "Irtekapinio" vardu kapinynas, esantis į pietvakarius nuo **Kranto** (vok. Cranz, rus. Zelenogradsko) miesto. Tai vienas iš įdomiausių tirtųjų laidojimo paminklų. Jis kasinėtas nuo 1977 iki 1986 m. Iš aerofotonuotraukų matyti, kad kapinynas užima 250x70 m plotą. Iširti 164 degintiniai kapai, datuojami VIII – XII amžiumi. Laidojimo papročiai visą kapinyno egzistavimo laikotarpį nesikeitė. Sudeginti mirusieji laidoti ovalo formos 0,7x0,5 ir 1,5x1 m dydžio ir 0,25-1,5 m gylio duobėse. Vyrų kapuose nereta įkapė – žirgo ritualinės dalys (galva, kojos), interpretuojamos kaip žirgų aukos. Kapinyno teritorijoje pastebėti 4 akmenų grindinėliai, savo forma primenantys laivą (jų dydžiai – apie 7x2,5 m), taip pat literatūroje skelbtas ritualinis kompleksas. Pagal vidaus įrangą ir inventoriaus gausumą išskiriamos 3 kapų kategorijos, leidžiančios aiškinti prūsų visuomenės socialinę struktūrą. Rasta ir skandinavams skirtinų kapų. V.Kulakovo nuomone, tarp prūsų gyveno viena ar kelios skandinavų šeimos, kurios savo mirusiuosius laidojo šiame kapinyne.

Sargenavos (vok. Sorgenau, rus. Pokrovskoje) plokštinis kapinynas yra ankstyviausias iš tirtųjų laidojimo paminklų. Jis da-

tuojamas I tūkst.pr.Kr. viduriu. Jį tyrinėjo V.Kulakovas (1975-1976m.) ir vėliau darbus pratęsė M.G.Gusakovas (1985, 1988 m.). 1975 – 1976 m. aptikti 38 degintiniai kapai, įrengti apvaliose duobutėse. Kai kurie palaikai buvo urnose. Kapai datuojami V-III amžiumi pr. Kr. Radinių labai mažai: rasti 5 žalvariniai antsmilkiniai, keli žiedeliai, 1 apyrankė ir 3 žalvariniai strypeliai. Kiek daugiau rasta gintaro. Laidojimo papročiuose ir įkapėse juntamos stiprios Lužitėnų kultūros įtakos. Apie šio paminklo tyrimus spaudoje yra tik trumpa informacija.

Didžiausio tyrinėtojų dėmesio susilaukė skandinaviškieji **Kaupo - Viskiautų** pilkapiai. Anksčiau šioje vietovėje buvo priskaičiuojama apie 500 pilkapių. Dauguma jų tirti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (J.Heideckas, A.Bezzenbergeris ir kt. Rytprūsių archeologai). Šiuo metu yra išlikę apie 200 pilkapių. F.Gurevič (1956, 1958-1959 m.) ir V.Kulakovas (1980 m.) ištyrė 19 pilkapių. Dėl pilkapių datavimo tyrinėtojų nuomonės kiek skiriasi: F.Gurevič juos datuoja IX –X a., V.Kulakovas – X – XI a.

Ypač mažai žinota apie piliakalnių papėdes ir atviro tipo gyvenvietes bei sodybas. V.Kulakovo darbų dėka apie jas surinkta daug naujos medžiagos. Kai kuriuose išaiškintuose paminkluose atlikti nedidelės apimties žvalgomieji tyrimai. 1976 m. tirtas **Nodimstės I** (vok. Nodems, rus. Okunevo) piliakalnis, 1979 m. – **Vargenavos** (vok. Wargenau, rus. Malinovka), o 1980 m. – **Vikiavos** (vok. Wikiau, rus. Klincovka) gyvenvietės. Pastatų ir gyvenviečių pėdsakų taip pat aptikta tiriant kapinynus. Labai įdomūs kasinėjimai vyko 1983 m. Jų metu prie Kranto miesto pietvakariniame Kuršių marių krante (saloje) buvo tirta karčiamos vieta. Pradžioje manyta, kad tai Dusburgiečio minimos „*Neuhauso*“ pilies liekanos. Vėliau čia tyrinėjimus vykdė archeologai povandenininkai. Jie taip pat 1997 m. tyrinėjo **Balgos** (vok. Balga, rus. Veseloje) pilies donžono (vandenyje esančio bokšto) liekanas.

Nodimstės I (vok. Nodems, rus. Okunevo) piliakalnyje 1976 m. ištirtas 164 m² plotas. Piliakalnis įrengtas vakarinėje Sembos pusiasalio dalyje, aukštame Baltijos jūros krante. Jis buvo dviejų aikštelių, atskirtų pylimu. Vakarinė aikštelė dabar nuslinkusi į jūrą. Padarytas pjūvis kirto pylimą, skyrusį abi aikšteles, išlikusią rytinę aikštelę ir kitą pylimą, skyrusį piliakalnį nuo aukštumos. Kultūrinis sluoksnis aikštelėje siekė 0,5 metro. Jokių pastatų pėdsakų nerasta. Matyt, piliakalnis naudotas kaip slėptuvė. Abu pylimai yra vienalaikiai, datuojami XIII a. pirmąja puse.

Prie **Kaupo-Viskiautų** (rus. Malinovkos) skandinaviško pilkapyno rastoje gyvenvietėje 1977 m. ištirtas 116 m² plotas. Sprendžiant pagal aerofotonuotraukas, ši gyvenvietė buvo apsupta ovalo formos pylimu. Kultūrinis sluoksnis – 0,5 – 0,7 metro. Perkasoje atsidengė ilgo, 3,5 metrų pločio medinio pastato dalis. Pastato viduryje buvo duobė, užpildyta perdegusiais, nuo karščio suskeldėjusiais akmenimis. Tarp jų rasta lipdytos, lygiu paviršiumi keramikos šukių, kaulų ir stiklo gargažių. Pietvakarinėje perkasos dalyje atsidengė 4x4 m keturkampė 1,2 m gylio duobė. Šioje duobėje rastos viena ant kitos 3 skliautinių molinių krosnių liekanos. Apatinė krosnis datuojama XI, o viršutinė – XIV amžiumi. Vėliau šioje vietoje buvo pastatyti rašytiniuose šaltiniuose minimi Teutonų ordino ir Sembos vyskupystės ribų įtvirtinimai. Apie šiuos įtvirtinimus byloja stulpavietės ir pagilimų eilės. Viename iš pagilimų rasti du akmeniniai patrankų sviediniai.

Vikiavos 3 (vok. Wikiau-Michelau, rus. Klincovkos-Kamenkos) gyvenvietė tirta 1980 metais. Ištyrus 100 m² plotą, atsidengė 32 stulpavietės, pagal kurias išaiškėjo dviejų pastatų planai. Pirmasis pastatas 1,5 m pločio. Manoma, kad tai negyvenama patalpa. Antras 3x6 m pastatas atsidengė 4 m į šiaurės vakarus nuo pirmojo. Pastato viduje atidengti du židiniai. Po pastato kampu rastas arklio žandikaulis. V.Kulakovo nuomone, jis pa-

dėtas statant namą kaip auką. Pagal keramiką gyvenvietė datuojama I – VIII amžiumi.

Ypač aiškiai pastatų liekanos išsiskyrė tiriant **Vikiavos 3** (rus. Klincovkos) kapinyną. Kasinėjimai parodė, kad XI – XII a. kapinyne buvusio ritualinio komplekso vietoje XIII – XIV a. buvo pastatyti kryžiuočių ordino įtvirtinimai. Apie kulto pastatų liekanas užsimenama tiriant **Kaupo** vietovės skandinaviškus pilkapius. Šie pastatai galėjo priklausyti čia buvusiai gyvenvietei ar ritualiniam kompleksui prie pilkapių. Tokie ritualiniai kompleksai su pastatais išskirti **Irzekapinio** (rus. Klincovkos) ir **Vikiavos 3** (rus. Klincovkos) kapinyuose.

Apibendrinant tarybiniu laikotarpiu tirtų piliakalnių ir gyvenviečių duomenis, reikia pažymėti, kad daug nauja sužinota apie piliakalnių ir gyvenviečių įrangą, jų gyventojų materialinę kultūrą. Tačiau šių duomenų dar nepakanka konkretnesniems išvados daryti. Todėl šios krypties tyrimus reikėtų tęsti. Tai ne kartą yra pažymėję šios srities tyrinėtojai.

V.Kulakovas su pagalbininkais taip pat yra tyrinėjęs **Arnauvos** (vok. Arnau, rus. Marjino) kapinyną prie bažnyčios, ieškojo Ordino pilies liekanų šalia esančiame piliakalnyje. Taip pat keletą metų tyrė Balgos ir Karaliaučiaus pilių teritorijas. Balgos apylinkėse yra radęs daug naujų įdomių archeologijos paminklų.

1981-1983 m. Kaliningrado srities paminklus tyrinėjo Viktoras Sergejevičius Suvorovas. Jis tyrė **Sandyčių** (vok. Sanditten, rus. Lunino) ir **Gumbinės** (vok. Gumbinen, rus. Gusev) gyvenvietes bei **Lautos** (vok. Laut, rus. Bolšoje Isakovo) kapinyną. Vėliau archeologinių tyrinėjimų nebevykdė. Šiuo metu jis yra Kaliningrado universiteto Krašto istorijos katedros dėstytojas.

1987-1988 m. **Kringyčių** (vok. Kringitten, rus. Kulikovo) piliakalnį tyrė Marina Evgenjevna Smirnova. Atrodo ji net ir nežinojo, kad to pačio piliakalnio pylimo pjūvį prieš karą buvo padaręs C.Engelis.

1988-1991 m. Kaliningrado srityje dirbo dar keletas maskviečių archeologų. M.G.Gusakovas 1988-1990 m. tyrė **Jurbarko** (vok. Georgenburg, rus. Majovka) pilies kiemą. Apie 1992-1993 m. **Prūsų Ylavos** (vok. Pr. Eylau, rus. Bagrationovsk) pilių epizodiškai tyrinėjo S.A.Lebedevas-Zinovjevas. Jotvingiškais Priegliaus aukštupio archeologijos paminklais domėjosi Georgijus Nikolajevičius Proninas. Jis tyrinėjo keletą senovės gyvenviečių Gumbinės apylinkėse. Be to, jis tyrinėjo vėlyvą kapinyną prie **Kirpainių** (vok. Kirpehnen, rus. Povarovka).

Šiuo metu jau užaugo jauna savarankiškai tyrinijančių vietinių archeologų karta. Tai Konstantinas Skvorcovas, nuo 1991 m. kolekcionavęs ir laukuose rinkęs archeologijos radinius. 1996-1998 m. jis pradėjo oficialiai tirti **Kleinheidės** (rus. Gurbjevsk) kapinyną. Kitas kolekcionierius Anatolijus Aleksejevičius Valujevas nuo 1993, 1996-1997 m. tiria **Senosios Vėluvos** (vok. Alt Wehlau, rus. —) kapinyną. Šiuo metu jau yra iširta apie 400 m² ir rasta 150 XIII-XVI amžiaus kapų.

Tyrinėjimų Kaliningrado srityje pagrindu parašytos trys kandidatines (V.Timofejevas, 1980m., V.Kulakovas, 1982m. ir V.Suvorovas, 1985 m.) bei viena daktarinė disertacija (V.Kulakovas, 1994 m.).

Šie archeologai taip pat yra parašę nemažai straipsnių archeologine tematika. Ypač produktyviai dirba V.Kulakovas. Jis yra parašęs apie 200 mokslinių straipsnių ir keturias monografijas. Paminėtinos “*Prūsai VI-XIII amžiuje*” ir “*Prūsai V-XIII amžiuje*” knygos. Pirmojoje apibendrinti daugelio metų žvalgomųjų ir stacionarių tyrinėjimų rezultatai, antroji skirta prūsų istorijai rekonstruoti.

Reikėtų taip pat paminėti, nors ir nekasinėjusio Kaliningrado srityje, tačiau apie prūsų archeologiją nemažai rašiusio, Valentino Vasiljevičiaus Sedovo pavardę. Jis baltų archeologiją apibendrinančiuose darbuose dažnai remiasi Prūsijos medžiaga. Minėtinas jo parašytas skyrius apie prūsus V-XIII amžiuje kny-

goje "Финно-угры и балты в эпоху средневековья" ("Fino-ugrai ir baltai viduramžių epochoje").

Tiriant prūsų praeitį dideli nuopelnai tenka ir lenkų archeologams. Ypač jie gali pasigirti leidybine veikla. Nemažų laimėjimų jie pasiekė tyrinėdami **Elbingo** (lenk. Elbląg) apylinkes ir prūsams giminingų gyventojų kapinynus Mozūrų ežeryne. Aštuntajame dešimtmetyje Jerzy Okulicz ir Jan Jaskanis išleido monografijas, kuriose apibendrina medžiagą, gautą pokaryje tyrinėjant pietinę prūsų arealo dalį. Minėtina Lucijos Okulicz knyga apie vakarų baltų pilkapių kultūrą. Lenkų archeologai daug dėmesio skiria prūsų archeologijos populiarinimui. Jie yra suorganizavę ne vieną archeologinę parodą ne tik Lenkijoje, bet ir užsienyje.

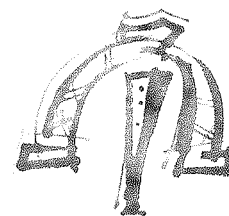
Nors pokario laikotarpiu Lenkijoje archeologai yra daug įvairiose vietose tyrinėję archeologijos paminklų, bet prūsų senienas jie kasinėjo palyginti mažai. 1949 m. pradėti tirti prūsų pilikalniai (**Wyszembork, Jeziorko**). 1955 m. pradėti sisteminiai **Równina Dolna** kapinyno tyrinėjimai. 1959 m. tirtas **Niedanowo** kapinynas. Tuo metu tyrinėti keli ankstyvojo geležies amžiaus pilkapynai (**Lidzbark Warminski, Rybno** ir kt.). 1958-1962 m. kasinėtas Žalgirio mūšio laukas. Po 1960 m. lenkų archeologų dėmesys nukrypo į jotvingių tyrinėjimus. Prūsų gyventojų teritorijoje kasinėjimų labai sumažėjo. Tirtas prieš karą išgarsėjęs **Tumiany** (vok. Daumen) kapinynas. Dar tirta tik paminklosauginiais tikslais. Iš viso pokario metais tirta apie 40 archeologijos paminklų. Daugumą jų sudaro senovės gyvenvietės. Kaip ir anksčiau, toliau taip pat intensyviai tirtos Vakarų Mozūrijos senienos (K.Dambrowski).

Paminklų paieškoms labai pasitarnavo visuotinis Lenkijos archeologijos paminklų kartografavimas, pradėtas 1980 m. Darbus šioje srityje daugiausiai koordinavo Olštyno ir Elblongo paminklosauginės įstaigos ir muziejai.

Tik 1984 metais Marek Jagodziński surado ir pradėjo kasinėti neabejotinai su prūsų kultūra susijusią gyvenvietę **Janów Pomorski** vietovėje. Ją galima susieti su Vulfstano minėtu **Truso** miestu.

Toliau kaupiama medžiaga interpretuojama kokybiškai nauja metodika (A.Pawlovski, Jacek Kowalski, Woiccek Nowakowski). Ypač reiktų paminėti W.Nowakowskio darbus. Jie yra aukšto mokslinio lygio. Šis archeologas nustatė Sembos-Notangos kultūrinės grupės vystymosi etapus, papildė ir patikslino prūsų senienų I-V amžiuje datavimą. Daug naujo randame jo darbuose apie vakarų baltų gentį - galindus. Daug dėmesio savo darbuose W. Nowakowskis skyrė vakarų baltų - germanų santykiams.

Ir vis dėlto lenkų archeologai ir istorikai mėgino pateikti ne visai tikslią sampratą apie ankstyvųjų viduramžių prūsus. Jiems teko daugiausia remtis arba senųjų vokiečių kasinėjimų medžiaga, arba papildyti ją IV-VII amžiaus jotvingių radiniais. Dabar tokie mėginimai lenkų archeologinėje literatūroje yra reti.



LITERATŪRA

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius, 1996, T. 1
- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995
- Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva. Vilnius, 1996
- Gimbutienė M. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga // Mažoji Lietuva. New York, 1958
- Gineitis L. Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių kultūra. V., 1995
- Gudavičius E. Kryžiaus karai pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989
- Yčas J. Prūsų žemės istorija. Kaunas, 1929
- Jasas R. Didysis prūsų sukilimas. Vilnius, 1959
- Juška A. Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI-XX amžiuje. Klaipėda, 1997
- Kluis M. Prūsų kalba. Vilnius, 1989
- Lietuvininkų kraštas. Kaunas, 1995
- Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995
- Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1969
- Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. Vilnius, 1966-1981, T. 1-2
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. Vilnius, 1988-1996, T. 1-3
- Peteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992
- Peteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Vilnius, 1997
- Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985
- Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. Vilnius, 1987
- Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994
- Salys A. Baltų kalbos, tautos bei kultys. Vilnius, 1985
- Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakais. Vilnius, 1990
- Šnaidereitas S. Prūsai. Vilnius, 1989
- Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija. Vilnius, 1997
- Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999

- Åberg N. Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit. Upsala, 1919
- Antoniewicz J. Baltowie zachodni w V w. p. n. e.-V w. n. e. Olsztyn, 1979
- Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonu krzyzackiego w Prusach. Gdansk, 1986
- Boockmann H. Der Deutsche Orden. München, 1989
- Engel C. Vorgeschichte der Altpreussischen Stämme. Königsberg, 1935
- Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937
- Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929
- Lowmianski H. Prusy - Litwa - Kryżacy. Warszawa, 1989
- Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem Römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg-Warszawa, 1996
- Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, 1973
- Okulicz-Kozaryn L. Zycie codzienne prusów i jacwięgow w wiekach srednich (IX-XIII w.). Warszawa, 1983
- Okulicz L. Kultura kurhanow zachodniobaltyjskich we wczesnej epoce zelaza. Wrocław, 1970
- Okulicz-Kozaryn L. Dzieje prusów. Wrocław, 1997
- Восточная Пруссия. Калининград, 1996
- Гуревич Ф. Д. Из истории юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 76, М.-Л., 1960
- Кулаков В. И. Древности пруссов V-XIII вв. М., 1990
- Кулаков В. И. Пруссы (V-XIII вв.), М., 1994
- Кулаков В. И. Забытая история пруссов. Калининград, 1992
- Топоров В. Н. Прусский язык. М., 1975-1990. Т. 1-5
- Финно-угры и балты в эпоху средневековья. М., 1987

TURINYS

PRATARMĖ 5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA 11

PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT 52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA 117

SEMBA IKI V AMŽIAUS 124

SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE 136

SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS 160

PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS 193

PRŪSŲ ETNOGENEZĖ 202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS 207

ŽMONĖS PASAKOJA 236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS 257

1. Po vakarinę Sembą 263

2. Po rytinę Sembą 297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS 307

ALNOS PAUPIAIS 331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant 339

2. Angrapės paupiais 345

3. Jotvingių “salelėje” 353

LITERATŪRA 362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

